

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการวิจัยครั้งนี้มุ่งศึกษาวิจัยรูปแบบการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าจากเอกสาร ตำรา วารสาร งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยมีสาระดังต่อไปนี้

1. บริบทขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองบัว
2. แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน
 - 2.1 ความหมายของชุมชน
 - 2.2 ความสำคัญของชุมชน
 - 2.3 หน้าที่ของชุมชน
 - 2.4 ลักษณะประเภทของชุมชน
 - 2.5 องค์ประกอบของชุมชน
 - 2.6 การจัดตั้งชุมชน
 - 2.7 การพัฒนาชุมชน
3. แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
 - 3.1 ความหมายของความเข้มแข็งของชุมชน
 - 3.2 การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน
 - 3.3 กระบวนการในการเพิ่มศักยภาพ และความเข้มแข็งของชุมชน
 - 3.4 การประชาสังคม
4. การสนทนากลุ่ม
 - 4.1 ความหมายของการสนทนากลุ่ม
 - 4.2 ความสำคัญของการสนทนากลุ่ม
 - 4.3 ขั้นตอนการจัดสนทนากลุ่ม
 - 4.4 ข้อดีและข้อจำกัดของการสนทนากลุ่ม
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
 - 5.1 งานวิจัยในประเทศ
 - 5.2 งานวิจัยต่างประเทศ
6. กรอบความคิดในการวิจัย

บริบทขององค์การบริหารส่วนตำบลหนองบัว

ประวัติความเป็นมา

สภาตำบลหนองบัวได้รับการยกฐานะขึ้นเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลหนองบัว ตาม พ.ร.บ. สภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล พ.ศ.2537 เมื่อวันที่ 27 มีนาคม 2539 และได้เลือกตั้งสมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล ตาม พ.ร.บ. สภาตำบลและองค์การบริหารส่วนตำบล ฉบับแก้ไขเพิ่มเติม พ.ศ.2542 เมื่อวันที่ 10 พฤษภาคม 2539 ประกอบด้วยสมาชิกที่ได้รับการเลือกตั้งโดยตรงจากราษฎร จำนวน 38 คน และคณะผู้บริหาร 3 คน

ที่ตั้ง

องค์การบริหารส่วนตำบลหนองบัว ตั้งอยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอหนองบัวไปทางทิศ ตะวันออก ระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร

อาณาเขต

ทิศเหนือ ติดต่อกับตำบลหนองกุ่ม ตำบลทุ่งทอง อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
ทิศใต้ ติดต่อกับตำบลธาราทหาร ตำบลวังบ่อ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์
ทิศตะวันออก ติดต่อกับอำเภอบึงสามพัน จังหวัดเพชรบูรณ์
ทิศตะวันตก ติดต่อกับตำบลห้วยถั่วเหนือ อำเภอหนองบัว จังหวัดนครสวรรค์

เนื้อที่

ตำบลหนองบัวมีเนื้อที่โดยประมาณ 181.55 ตารางกิโลเมตร หรือ 113,467 ไร่

ภูมิประเทศ

ตำบลหนองบัวมีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง มีภูเขาเป็นบางส่วน พื้นที่เป็นป่า มีแหล่งทรัพยากรธรรมชาติเช่น หินสีชมพู แร่เหล็ก และยังมีอ่างเก็บน้ำขนาดใหญ่เนื้อที่ประมาณ 47 ไร่ ใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจและเป็นสถานที่ท่องเที่ยว

การปกครอง

ตำบลหนองบัวแบ่งการปกครองเป็น 20 หมู่บ้าน ดังนี้

- 1) หมู่ 1 บ้านเนินน้ำเย็น
- 2) หมู่ 2 บ้านเนินน้ำเย็น 2
- 3) หมู่ 3 บ้านกุฎิธาตุ
- 4) หมู่ 4 บ้านห้วยน้อย
- 5) หมู่ 5 บ้านตาลิน
- 6) หมู่ 6 บ้านป่าร้าง
- 7) หมู่ 7 บ้านเนินใหญ่

- 8) หมู่ 8 บ้านโคกมะตูม
- 9) หมู่ 9 บ้านคลองมะรีน
- 10) หมู่ 10 บ้านหนองไผ่
- 11) หมู่ 11 บ้านคลองกำลั้ง
- 12) หมู่ 12 บ้านวังทอง
- 13) หมู่ 13 บ้านร่องดู่
- 14) หมู่ 14 บ้านทุ่งท้ายเนิน
- 15) หมู่ 15 บ้านคลองลาน
- 16) หมู่ 16 บ้านตะกวดแรด
- 17) หมู่ 17 บ้านโคกเจริญ
- 18) หมู่ 18 บ้านคลองหินปูน
- 19) หมู่ 19 บ้านคลองกำลั้งเหนือ
- 20) หมู่ 20 บ้านสามพันไร่

ด้านเศรษฐกิจ

เนื่องจากตำบลหนองบัวมีสภาพพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบสูง มีภูเขา และพื้นที่บางส่วนเป็นที่ราบลุ่ม ประชากรส่วนใหญ่ใช้พื้นที่ประกอบอาชีพหลักคือ เกษตรกรรม อาทิ

ทำนา	จำนวน 48,563 ไร่
ทำไร่ข้าวโพด	จำนวน 36,560 ไร่
ทำไร่มันสำปะหลัง	จำนวน 12,400 ไร่
ทำไร่อ้อย	จำนวน 870 ไร่
ทำไร่ถั่วเขียว	จำนวน 450 ไร่
ทำสวนผลไม้	จำนวน 438 ไร่

หลังฤดูการเก็บเกี่ยวเกษตรกรส่วนใหญ่มักประกอบอาชีพเสริม ได้แก่ ปลูกไผ่หวาน เลี้ยงโคขุน เลี้ยงสุกร เลี้ยงไก่พื้นเมือง การตัดเย็บเสื้อผ้า

ประชากร

ตำบลหนองบัวมีประชากรทั้งสิ้น 8,363 คน เป็นชาย 4,177 คน หญิง 4,186 คน จำนวนครัวเรือน 2,372 ครัวเรือน มีการรวมกลุ่ม

องค์การบริหารส่วนตำบลหนองบัวตระหนักถึงนโยบายการสร้างเสริมความเข้มแข็งของชุมชน มุ่งเพิ่มศักยภาพของชุมชนและท้องถิ่นให้มีความเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้อย่างเป็นรูปธรรม มีการรวมกลุ่มและจัดกิจกรรมของประชาชน ดังนี้

1. กลุ่มออมทรัพย์เพื่อผลิต	จำนวน 19 กลุ่ม
2. กองทุนหมู่บ้าน	จำนวน 19 กองทุน
3. กลุ่มอาชีพ	จำนวน 9 กลุ่ม
4. เครือข่ายโครงการแก้ไขปัญหาคความยากจน	จำนวน 1 องค์การ
5. ศูนย์ประสานงานองค์กรชุมชนตำบล	จำนวน 1 องค์การ
6. เครือข่ายกองทุนหมู่บ้าน	จำนวน 1 องค์การ
7. ศูนย์เยาวชนตำบลหนองบัว	จำนวน 1 องค์การ
8. คณะกรรมการพัฒนาสตรีตำบล	จำนวน 1 องค์การ
9. ศูนย์ประสานใจสายสัมพันธ์ครอบครัว	จำนวน 1 องค์การ

จากข้อมูลบริบทของชุมชนตำบลหนองบัว จะเห็นว่าองค์การบริหารส่วนตำบลหนองบัว ได้เล็งเห็นความสำคัญของการพัฒนา เพื่อให้เกิดความเข้มแข็ง โดยเน้นการพัฒนาศักยภาพของ คนในชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ ทั้งในรูปแบบองค์กร การประชาคม การรวมกลุ่มประกอบ อาชีพ จัดตั้งกองทุน รวมทั้งการเสริมสร้างความเข้มแข็งของครอบครัว ซึ่งเป็นฐานรากของสังคม

แนวคิดเกี่ยวกับชุมชน

1. ความหมายของชุมชน

ในปัจจุบันคำว่าชุมชน คือ เป็นการรวมกลุ่มของคน ซึ่งมีนักคิดและนักวิชาการได้ให้ ความหมายของชุมชนแตกต่างกันไป ดังนี้

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2541 : 27) ให้ความหมายว่า ชุมชนหมายถึง กลไกการจัดการ ที่จัดตั้งขึ้นในรูปแบบต่าง ๆ ทั้งที่เป็นนิติบุคคลและไม่เป็นนิติบุคคล เพื่อให้บรรลುವัตถุประสงค์ร่วมกัน มีการเรียนรู้ การจัดการ และการแก้ปัญหาร่วมกัน

ประเวศ วะสี (2541 : 13-16) ให้ความหมายว่า ชุมชน หมายถึง การที่คนจำนวนหนึ่งมี วัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความเอื้ออาทรต่อกัน มีความพยายามทำอะไรร่วมกัน มีการเรียนรู้ร่วมกันใน การกระทำ ซึ่งรวมถึงการติดต่อสื่อสารกัน ความเป็นกลุ่มก้อนหรือความเป็นชุมชนทำให้กลุ่มมี ศักยภาพสูงมาก เพราะเป็นกลุ่มที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน มีความรัก มีการกระทำร่วมกัน และมีการ เรียนรู้ร่วมกัน

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2541:39) ให้ความหมายว่า ชุมชน หมายถึง องค์การทางสังคม อย่างหนึ่ง มีอาณาเขตครอบคลุมท้องถิ่นหนึ่ง และมวลสมาชิกสามารถบรรลุถึงความต้องการ พื้นฐานส่วนใหญ่ได้ และสามารถแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ในชุมชนของตนเองได้

สนธยา พลศรี (2545 : 22) ให้ความหมายว่า ชุมชน หมายถึง กลุ่มทางสังคมที่อยู่อาศัย ร่วมกันในอาณาบริเวณเดียวกัน เช่น ครอบครัว ละแวกบ้าน หมู่บ้าน ตำบล หรือเรียกเป็นอย่างอื่นมีความเกี่ยวข้องกันสัมพันธ์กัน มีการติดต่อสื่อสารและเรียนรู้ร่วมกัน มีความผูกพัน เอื้ออาทรกัน ภายใต้อัตนวิสัยและวัฒนธรรมเดียวกัน ร่วมมือและพึ่งพาอาศัยกัน เพื่อบรรลุวัตถุประสงค์และ เป้าหมายร่วมกัน

จำนง อติวัฒน์สิทธิ์ และคณะ (2545 : 133) ให้ความหมายว่า ชุมชน คือ กลุ่มคนพวก หนึ่งที่มาอยู่รวมกันในอาณาบริเวณหนึ่งโดยคนเหล่านั้นถือว่า ตนมีความผูกพันอยู่กับอาณาบริเวณ แห่งนั้น มีความยึดเหนี่ยวกันเป็นปึกแผ่นมั่นคง มีการกระทำกิจกรรมต่าง ๆ หลายด้านด้วยกลุ่ม ต่าง ๆ ที่ต้อง พึ่งพาอาศัยกัน เช่น ครอบครัวหลายๆ ครอบครัว โรงเรียน วัด ร้านค้า โรงงาน ฯลฯ รวมกันเป็นหมู่บ้านเป็นเมือง แต่กระนั้นก็ตามแม้ว่าชุมชนจะมีกิจกรรมต่างๆ หลายด้าน และสามารถ ตอบสนองความจำเป็นพื้นฐานของ การดำรงชีวิตของสมาชิกได้ แต่ชุมชนก็ยังเป็นหน่วยย่อยของ สังคมที่ต้องขึ้นอยู่กับอำนาจรัฐ

สำนักงานโครงการพัฒนาแห่งสหประชาชาติ (2546 : 175) ให้ความหมายว่า ชุมชน คือ ประสบการณ์ ความรู้สึกและความสัมพันธ์ซึ่งไม่สามารถกำหนดทางภูมิศาสตร์ หรือกฎเกณฑ์ ทางการ แต่เป็นสิ่งที่ ประชาชนรู้สึกว่าเป็นสมาชิกอยู่ เป็นเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างคน ชุมชนอาจจะมีขนาดใหญ่หรือเล็ก อาจเปลี่ยนแปลงตามกาล อาจจะมีเข้มแข็งขึ้นหรือเสื่อมสลายลง ก็ได้ แต่ละชุมชนมีลักษณะเฉพาะตัว มีความเท่าเทียมมากน้อยแตกต่างกันไป บางชุมชนใช้หลัก ฉันทามติ บางชุมชนใช้แนวทางอื่น บางชุมชนถูกครอบงำโดยผู้มี "อิทธิพล" บางชุมชนก็ปลอด อิทธิพล สรุปคือ ชุมชนมีความหลากหลายสูงกว่าที่จะพรรณนาแบบเหมารวมได้

อนุชาติ พวงสำลี (2542: 294) ให้ความหมายว่า ชุมชน หมายถึง ลักษณะของการที่ผู้คน หันหน้าเข้าหากัน เพื่อเผชิญกับปัญหา หรือแรงกดดันจากสังคมภายนอก หรือจากความตั้งใจใน ความปรารถนา ร่วมกันของคนในสังคม (Community by design) ต้องการให้ชุมชนของตนเป็นเช่นไร โดยความเป็นชุมชนที่แท้จริงนั้นย่อมดำเนินไปบนพื้นฐานของความรัก ความเอื้ออาทร กระบวนการ เรียนรู้ร่วมกันอย่างต่อเนื่องรู้จักใจกว้างยอมรับความแตกต่างและความหลากหลาย ซึ่งเป็นคุณค่า หลักของระบอบประชาธิปไตย และความเป็นพลเมือง ความเป็นชุมชนดังกล่าวแตกต่างจากการ สร้างภาพลวงให้หลงนึกว่าเป็นชุมชนที่เข้มแข็ง (Pseudo community) เหมือนเช่นกิจกรรมพัฒนาใน

หลายกิจกรรมสร้างขึ้นมีผู้เข้าร่วมมากมาย แต่กลับพบว่า กิจกรรมดังกล่าวเป็นเพียงเรื่องของการ “เฮโลสภาวะพา” โดยไม่สามารถสร้างองค์ความรู้ความเข้าใจ และยกระดับสำนักของการพัฒนาขึ้นมาได้ จากการทำนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปความหมายของชุมชนว่า หมายถึง กลุ่มคนจำนวนหนึ่ง ซึ่งมีความผูกพัน มีความเอื้ออาทร มีการติดต่อสื่อสาร และเรียนรู้ร่วมกัน ได้มาร่วมกันดำเนินกิจกรรมที่มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน แสดงออกในพยายามกระทำร่วมกันในทุกขั้นตอนอย่างเป็นระบบ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ ในการแก้ไขปัญหาส่วนใหญ่ของชุมชนของตนเอง และเกิดผลในการพัฒนาที่ยั่งยืน

2. ความสำคัญของชุมชน

ปาริชาติ วลัยเสถียร . (2543 :136 – 137) กล่าวว่า ชุมชนเปรียบเสมือนสิ่งมีชีวิต มีการเคลื่อนไหวเปลี่ยนแปลงอย่างมีจิตใจ นักพัฒนาและผู้ที่เกี่ยวข้องจึงต้องเข้าใจชุมชน เพราะ ขบวนการหรือการเข้าถึงชุมชน ตลอดจนการพัฒนากิจกรรมต่าง ๆ ในชุมชนย่อมก่อให้เกิดผลอย่างใดอย่างหนึ่งทั้งทางบวกและทางลบ

ประเวศ วะสี (2541:13-16) กล่าวว่าชุมชนเป็นเครือข่ายของความสัมพันธ์ทั้ง ความสัมพันธ์บนพื้นฐานของระบบอุปถัมภ์ และแบบเครือญาติ มีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ติดต่อสื่อสารกันชุมชน คือ อนาคตโลก ความเข้มแข็งของชุมชน คือ หัวใจของการแก้ไขปัญหา และเป็นหัวใจของความยั่งยืน

จากการที่นักวิชาการได้กล่าวถึง ความสำคัญของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยได้สรุปได้ว่า ชุมชนมีความสำคัญต่อการดำรงชีวิต เนื่องจากการอยู่ร่วมกันย่อมก่อให้เกิดความสัมพันธ์ในลักษณะต่าง ๆ เช่น การช่วยเหลือ เอื้อเฟื้อ เอื้ออาทร แบ่งปัน การเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เกิดเป็นกระบวนการเรียนรู้ ตลอดจนการร่วมมือ ร่วมใจในการที่จะกระทำการใด ๆ อันเป็นประโยชน์ต่อทุกคน เกิดผลในด้านความพึงพอใจที่จะร่วมมือกันพัฒนา

3. หน้าที่ของชุมชน

นักสังคมวิทยาและนักมานุษยวิทยา ได้กล่าวถึงหน้าที่ของชุมชนเอาไว้ และมีสาระที่ใกล้เคียงกันดังนี้

ทศนีย์ ลักษณะวิชนชัย (2545 : 16) ได้แบ่งหน้าที่ของชุมชนออกเป็น 4 ประการ คือ

1. การบริการขั้นต้นสำหรับสมาชิกในชุมชน เช่น สถานีอนามัย สถานพยาบาล โรงเรียน สถาบันทางศาสนา เป็นต้น
2. จัดให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกเบื้องต้นสำหรับสมาชิก เช่น ถนน น้ำดื่ม น้ำใช้ ไฟฟ้า สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ และสนามกีฬา เป็นต้น

3. จัดให้มีหน่วยการปกครองท้องถิ่น เพื่อที่จะได้ทำหน้าที่เป็นผู้จัดระเบียบชุมชน เป็นตัวแทนของสมาชิกในชุมชน ที่จะตัดสินใจในการกระทำสิ่งต่าง ๆ เพื่อประโยชน์โดยส่วนรวม

4. จัดให้มีการรักษาคุ้มครองสวัสดิภาพของสมาชิกทั้งชีวิตและทรัพย์สิน

พิสมัย ผลพฤกษ์ไพ (2542 : 104 - 105) ได้แบ่งหน้าที่ของชุมชนไว้ ในทาง มนุษยวิทยา 6 ประการ คือ

1. ดำรงไว้ซึ่งหน้าที่ทางชีวภาพ ชุมชนจะต้องมีสมาชิกสืบต่อไม่ขาดสาย ชุมชนจะต้องให้การเลี้ยงดูเอาใจใส่ให้สมาชิกใหม่ของสังคมมีชีวิตอย่างมีความสุข ดังนั้นหน้าที่สำคัญของชุมชนอีกอย่างหนึ่ง คือการให้บริการและสวัสดิการเกี่ยวกับสตรีระ ธรรมชาติของมนุษย์ในสังคม เช่น จัดให้มีโรงพยาบาล แพทย์ เครื่องมือ เครื่องใช้ ทางการแพทย์ ยารักษาโรค เป็นต้น

2. การผลิตและแจกจ่ายสินค้าบริการ ชุมชนมีหน้าที่จัดการในด้านนี้ เพื่อสนองตอบ ความต้องการของสมาชิก โดยการแบ่งงานกันทำตามประเภทของงานและฝีมือของสมาชิก คือ

2.1 ประเภทวิชาชีพ เช่น ครู แพทย์ สถาปนิก วิศวกร เป็นต้น

2.2 ประเภทแรงงานฝีมือ เช่น ช่างไม้ ช่างสี ช่างปูน ช่างเชื่อม เป็นต้น

2.3 ประเภทแรงงานกึ่งฝีมือ เป็นพวกช่างที่มีความรู้ความสามารถในทางปฏิบัติ

แต่ขาดความรู้ทางทฤษฎี การแบ่งหน้าที่และความรับผิดชอบในเรื่องการผลิต จะช่วยให้สมาชิกของสังคมมีรายได้ และได้รับผลตอบแทนอันสามารถนำมาซึ่งผลิตผล และบริการเพื่อตอบสนองความต้องการของตน

3. การผลิตสมาชิกใหม่เพื่อสืบเผ่าพันธุ์ของมนุษย์ และการทำให้ชุมชนยังคงดำรงอยู่ได้ต่อไป

4. การอบรมสมาชิกให้เรียนรู้ระเบียบของชุมชน เพื่อให้สมาชิกเป็นสมาชิกที่ดีของชุมชนและยังมีหน้าที่ในการถ่ายทอดวัฒนธรรมให้แก่สมาชิก รวมทั้งต้องให้การศึกษาอบรมแก่สมาชิกทั้งในด้านความรู้และความชำนาญอีกด้วย

5. การดำรงไว้ซึ่งความเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน โดยการกำหนดข้อบังคับ ประเพณี กฎหมายต่าง ๆ ขึ้นควบคุม เมื่อสมาชิกคนใดละเมิดกฎหรือระเบียบนี้ ก็จะถูกลงโทษ ทั้งนี้เพื่อสร้างความสงบเรียบร้อยแก่สมาชิกทั้งหมด

6. การดำรงไว้ซึ่งความหมายของมูลเหตุจูงใจ คือการเสริมสร้างให้สมาชิกของชุมชนตระหนักถึงคุณค่าแห่งความหมายของการที่เป็นสมาชิกของชุมชน อันจะเป็นมูลเหตุจูงใจกระตุ้นให้สมาชิกมีความรับผิดชอบต่อสังคม

สรุปได้ว่าหน้าที่ของชุมชนควรจะประกอบไปด้วย 6 ประการ คือ การให้บริการขั้นพื้นฐานแก่สมาชิกในชุมชน อาทิเน้นการบริการด้านสาธารณสุขและการศึกษา การจัดให้มีสิ่งอำนวยความสะดวกเบื้องต้นแก่สมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะบริการสาธารณสุขูปโภค การคุ้มครองสวัสดิภาพสมาชิกในชุมชน ทั้งในด้านร่างกาย และทรัพย์สิน การรักษาความปลอดภัย ตลอดจนควรปลูกฝังค่านิยมที่เหมาะสม เน้นการมีคุณธรรม จริยธรรม ให้แก่สมาชิกในชุมชนด้วย

4. ลักษณะประเภทของชุมชน

พัฒนา กิจประสงศ์ (อ้างถึงใน มนตรี กรรพุมมาลย์. (2539: 59-60) แบ่งประเภทของชุมชนออกเป็น 4 วิธี ได้แก่

1. ชุมชนในแง่ถิ่นที่อยู่ โดยมองที่ตั้งของชุมชน เช่น ชุมชนเมือง ชุมชนชานเมือง ชุมชนกึ่งเมืองกึ่งชนบท และชุมชนชนบท

2. ชุมชนในแง่เนื้อที่วิทยา โดยมองสภาพแวดล้อมของพื้นที่เป็นสำคัญ ถ้าคนอยู่ร่วมกันมากในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งจะเป็นเขตเมืองที่คนอยู่หนาแน่น (Concentration) ถ้าที่อยู่มีการบริการและคมนาคมติดต่อกันมากจะเป็นเขตศูนย์กลาง (Centralization) ถ้าอยู่พื้นที่ธุรกิจอุตสาหกรรมจะเป็นเขตที่แบ่งเป็นสัดส่วนดี (Segregation) ถ้าคนรุกร้าเข้าไปในเขตที่มีคนอยู่แล้วจะถือว่าเป็นการรุกร้า (Invasion) ถ้าคนสามารถย้ายที่อยู่แบบรุกร้าเข้าไปอาศัยในที่ดินนั้นสำเร็จจะเป็นการอยู่แบบสืบเนื่อง (Succession)

3. ชุมชนในแง่มนุษยชาติ โดยมองปริมาณคนในชุมชนจะมีมากขึ้นหรือลดลงเนื่องจากการอพยพเพื่อการศึกษาเพื่อแสวงหาอาชีพ

4. ชุมชนในแง่ระบบสังคม โดยมองความสัมพันธ์ของคนในชุมชนเป็นความสัมพันธ์แบบแนวนอน (Horizontal pattern) เช่น เพื่อนบ้าน และความสัมพันธ์กับภายนอกชุมชนแบบแนวตั้ง (Vertical pattern) เช่น คนในหมู่บ้านติดต่อกับคนในตำบล อำเภอ จังหวัด เป็นสายขึ้นหรือลงมา

5. องค์ประกอบของชุมชน

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2529:16-21) ได้แบ่งองค์ประกอบของชุมชนออกเป็น 3 ประการคือ

1. องค์ประกอบด้านมนุษย์ (Human component)
2. ประกอบด้านสิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น (Man - made component)
3. องค์ประกอบด้านสิ่งทีธรรมชาติสร้างขึ้น (Natural component)

องค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้สามารถอธิบายได้ดังนี้

1. องค์ประกอบด้านมนุษย์

เป็นองค์ประกอบที่มีบทบาทสำคัญยิ่งในทุกชุมชน จากวิวัฒนาการของมนุษย์ มาจนถึงทุกวันนี้ มนุษย์ชอบอยู่รวมกันเป็นกลุ่มหรือจำเป็นต้องรวมกันเป็นกลุ่ม สรุปได้ว่าในทุกชุมชนไม่มีใครเลยที่ถูกทอดทิ้งอยู่คนเดียว โดยไม่มีการไปมาหาสู่ติดต่อกับบุคคลอื่นในชุมชนนั้น การอยู่รวมกันเป็นกลุ่มมีหลายลักษณะและหลายรูปแบบ เช่น ครอบครัว เพื่อนฝูง กลุ่มพ่อค้า เป็นต้น คือมีทั้งกลุ่มที่เป็นทางการและกลุ่มไม่เป็นทางการ ตลอดจนกลุ่มที่เรียกว่า กลุ่มปฐมภูมิ และกลุ่ม ทุติยภูมิ ความจำเป็นที่มนุษย์ต้องอยู่รวมกันเป็นกลุ่ม หรือต้องมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น หรือกลุ่มอื่น ก็เนื่องมาจากมีกิจกรรมอย่างใดอย่างหนึ่ง หรือมีความสนใจอย่างใดอย่างหนึ่งร่วมกัน และคนที่เห็นสมาชิกของกลุ่มใด ๆ ก็ตามย่อมมีความสัมพันธ์ต่อสมาชิกในกลุ่มเดียวกัน หรือกับกลุ่มอื่น ๆ อีกเป็นลูกโซ่เกี่ยวพันกันไป สิ่งเหล่านี้เป็นส่วนสำคัญขององค์ประกอบด้านมนุษย์

2. องค์ประกอบด้านสิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้น

สิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นประดิษฐ์ขึ้นมีมากมายหลายลักษณะ ทั้งที่เป็นรูปธรรม และนามธรรม และได้นำไปใช้ในชุมชนไม่ว่าจะเป็นเครื่องอำนวยความสะดวก หรือสิ่งจำเป็นสำหรับการดำรงชีวิต เช่น วิทยุ โทรทัศน์ ตู้เย็น พัดลม อาหาร เครื่องนุ่งห่ม ที่อยู่อาศัย เครื่องทุนแรง รถยนต์ ฯลฯ นอกจากนี้สิ่งที่เป็นวัตถุแล้วมนุษย์ยังสร้างแนวความคิด ปรัชญา ค่านิยม ความเชื่อ ความรู้ต่าง ๆ ฯลฯ เหล่านี้ล้วนแต่เป็นสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้นทั้งนั้น องค์ประกอบเหล่านี้แตกต่างกันไปในแต่ละชุมชน ซึ่งมีสภาพและระดับต่าง ๆ กัน การประดิษฐ์คิดค้นของมนุษย์ไม่มีที่สิ้นสุด และมีการถ่ายทอดสืบต่อกันไปตลอดเวลา สิ่งทั้งหลายที่มนุษย์คิดค้นขึ้นนี้จะมีความสัมพันธ์ต่อกันในแต่ละชนิดของมันเอง ความสัมพันธ์ของสิ่งเหล่านี้คล้าย ๆ กับลูกโซ่ที่ติดต่อกันเป็นช่วง ๆ อันเป็นการแสดงถึงความสัมพันธ์ภายในองค์ประกอบของสิ่งที่มีมนุษย์คิดค้นขึ้น เช่น สร้างรถยนต์ขึ้นมา ก็นำไปใช้วิ่งบนถนนที่สร้างขึ้น และอาจทำให้เกิดฝุ่นปลิวไปสร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชนที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ถนน หรือสามารถที่จะส่งผลผลิตพวกพืชผักผลไม้ไปขายที่ตลาดได้เร็วขึ้น เป็นต้น

3. องค์ประกอบด้านสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้น

สิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นหมายรวมถึงทุกสิ่งทุกอย่างที่เกี่ยวกับพืช สัตว์ ทรัพยากรธรรมชาติทั้งหลาย ซึ่งทุกชุมชนจะมีสิ่งซึ่งธรรมชาติสร้างขึ้นเป็นส่วนประกอบอยู่ทั้งนั้น สิ่งต่าง ๆ แต่ละชนิดในชุมชนที่ธรรมชาติสร้างขึ้นจะมีความสัมพันธ์ต่อกัน เหมือนกับองค์ประกอบที่กล่าวมาแล้ว ทั้ง 2 ประเภท เช่น สภาพอากาศที่แห้งแล้ง จะทำให้ดินแตกกระแหงและไม่มีน้ำพอเพียงสำหรับความเจริญเติบโตของพืชผลทั้งหลาย เป็นต้น

องค์ประกอบของชุมชนทั้ง 3 ประการ จะมีความสัมพันธ์และมีการปฏิบัติต่อกันระหว่างองค์ประกอบที่อยู่ภายในชุมชนหนึ่ง ๆ เริ่มจากองค์ประกอบด้านมนุษย์นอกจากมีความสัมพันธ์และปฏิบัติต่อกันแล้ว ยังมีความสัมพันธ์ต่อสิ่งที่ธรรมชาติสร้างขึ้นและสิ่งที่มีมนุษย์สร้างขึ้นด้วย เช่น มนุษย์ร่วมกันไปช่วยกันตัดไม้ในป่า แล้วนำมาสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัย เป็นต้น

องค์ประกอบทั้ง 3 ประการนี้จะต้องเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันอยู่ตลอดเวลา แต่อย่างไรก็ตามองค์ประกอบดังกล่าวนี้จะไม่เท่าเทียมกัน เพราะว่ามีตัวบงการ (Control point) หรือกลไกที่มีบทบาทในการควบคุม สนับสนุนหรือส่งเสริมองค์ประกอบทั้ง 3 ของชุมชนให้เจริญก้าวหน้า หยุดอยู่กับที่ หรือมีการเปลี่ยนแปลงไป ตัวบงการที่สำคัญนี้คือระบบต่าง ๆ ในชุมชนนั้น ๆ นั่นเอง คือ

1. ระบบการปกครอง ระบบการบริหารประเทศย่อมขึ้นอยู่กับการจัดรูปแบบการปกครอง อาจเป็นแบบกระจายอำนาจ (Decentralization) หรือเป็นแบบรวมอำนาจอยู่ส่วนกลาง (Centralization) และรูปแบบการปกครองย่อมมีอิทธิพลในการกำหนดหรือบงการ องค์ประกอบของชุมชนในรูปหนึ่งรูปใด เช่น ระบบการปกครองแบบคอมมิวนิสต์ แบบเสรีประชาธิปไตย ชุมชนที่มีระบบการปกครองแตกต่างกันย่อมมีเสรีภาพ อิสรภาพ และการแสดงออกที่แตกต่างกัน และย่อมส่งผลสะท้อนมาถึงวิถีชีวิตของบุคคลที่อยู่ในชุมชนนั้น และความสัมพันธ์และการปฏิบัติต่อกันกับองค์ประกอบอื่นๆ ย่อมผิดแปลกแตกต่างกันไป

2. ระบบเศรษฐกิจ อิทธิพลของระบบเศรษฐกิจต่อองค์ประกอบนับว่ามีมากที่สุดที่เดียว การที่ชุมชนใด หรือประเทศใดจะเป็นประเทศอุตสาหกรรม หรือเกษตรกรรมนั้นนับได้ว่าเป็นตัวกำหนดการเปลี่ยนแปลงของชุมชน อย่างประเทศไทยเรามากจะกล่าวกันอยู่เสมอว่า ระบบเศรษฐกิจเป็นเกษตรกรรม ผลผลิตและรายได้ประชาชาติส่วนใหญ่ได้จากผลผลิตทางการเกษตร เครื่องมือเครื่องใช้ในชุมชนจึงเป็นเครื่องมือเพื่อการเกษตรเสียส่วนมาก ปัญหาเรื่องการตลาด ปัญหาเรื่องการผลิตจึงเป็นปัญหาของทางเกษตร แต่หากเป็นชุมชนที่ระบบเศรษฐกิจขึ้นอยู่กับอุตสาหกรรม ชุมชนนั้นก็จะมีเครื่องมือเครื่องใช้เพื่ออุตสาหกรรมมากกว่า เพื่อเกษตรกรรม

3. ระบบการศึกษา ความเจริญของชุมชน และความล้ำหลังของชุมชนเมื่อเปรียบเทียบกับกันแล้วจะเห็นว่า ระบบการศึกษาเป็นตัวการสำคัญที่มีบทบาทไม่น้อยทีเดียว ชุมชนใดที่ระบบการศึกษาได้แผ่ขยายกว้างขวางออกไป สมาชิกในชุมชนมีการศึกษาสูงโดยเฉลี่ยแล้วการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่เจริญขึ้นย่อมมีมาก เพราะการถ่ายทอดวิชาความรู้และการคิดค้นประดิษฐ์สิ่งใหม่ ๆ ย่อมมีมากกว่าในชุมชนที่สมาชิกในชุมชนยังไม่มีการศึกษา หรือโดยเฉลี่ยแล้วอยู่ในขั้นต่ำ ระบบการศึกษานี้ย่อมจะสร้างความสัมพันธ์ของทั้งสามองค์ประกอบให้สัมพันธ์ยิ่งขึ้น หรือแบบง่าย ๆ

อย่างเช่น ชุมชนในเมือง คนในชุมชนมีการศึกษามากกว่าในชนบท สถาบันทางสังคม (Social institution) หรือกลุ่มถาวร (Permanent groups) ย่อมมีมากกว่าชนบท ซึ่งมีเพียงสถาบันครอบครัวเป็นสถาบันหลัก การรวมกลุ่มเพื่อกระทำกิจกรรมบางอย่างร่วมกันก็จะทำในรูปลักษณะง่าย ๆ และกลุ่มจะสลายตัวไปเมื่อกิจกรรมสิ้นสุดลง

4. ศาสนา เป็นตัวกำหนดความสัมพันธ์ขององค์ประกอบภายในชุมชนหนึ่ง ๆ ที่สำคัญไม่น้อยโดยเฉพาะในชุมชนที่ยังอยู่ในขั้นพัฒนา (Developing community) ศาสนาในที่นี้ย่อมหาความรวมถึงความเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และการกระทำพิธีกรรมต่างๆ ทางศาสนา การศึกษาของนักมานุษยวิทยาพบว่า อิทธิพลเรื่องความเชื่อศาสนา หรือลัทธิศาสนาของชุมชนนั้นมีอิทธิพลมากที่จะสร้างความสัมพันธ์ หรือเปลี่ยนแปลงความสัมพันธ์ของชุมชนหนึ่ง ๆ ได้อย่างมาก เช่น ชุมชนที่เอามนุษย์มาฆ่าเพื่อบูชายักษ์ โดยเชื่อว่าพระเจ้าจะบันดาลประโยชน์ให้หากได้มีการบูชาแล้ว

5. ตัวบ่งการอื่น ๆ นอกจากตัวบ่งการใหญ่ๆ ทั้ง 4 ประการ ดังกล่าวแล้ว อาจมีตัวบ่งการอื่นๆ อีก เช่น ตัวบ่งการที่ธรรมชาติสร้างสรรค์ให้เช่นสัตว์ การเกิดอุทกภัย หรือมีอากาศหนาวจัด ร้อนจัด มีภูเขาไฟ สิ่งเหล่านี้ล้วนมีอิทธิพลต่อองค์ประกอบของชุมชนอยู่มากเช่นกัน

เคนเนท วิลคินสัน (Kenneth Wilkinson, อ้างถึงใน มนตรี กรรพุมมาลย์, 2539: 58) นักสังคมวิทยาอเมริกัน เคยเป็นประธานสมาคมสังคมวิทยาอเมริกันกล่าวว่า องค์ประกอบ 3 ประการที่ใช้วัดความเป็นชุมชน ได้แก่

1. นิเวศวิทยาชุมชน (Local Ecology) เน้นลักษณะของชุมชนที่อยู่อาศัย
2. สังคมของชุมชน (Local society) เน้นลักษณะชุมชนที่มีโครงสร้างแบบองค์รวม (Holistic Structure) เช่น กลุ่มหรือสังคมที่สามารถตอบสนองความต้องการร่วมหรือผลประโยชน์ร่วมของคนในชุมชน
3. การกระทำร่วมของชุมชน (Community action) เป็นความพยายามร่วมกันของสมาชิกในชุมชน เพื่อแก้ไขปัญหาหรือแสดงออกซึ่งเอกลักษณ์ทางสังคม และความเป็นปึกแผ่นของชุมชน

สมพันธ์ เตชะอธิก (2540 : 3-9) นำเสนอให้เห็นถึงองค์ประกอบที่สำคัญในการพิจารณาถึงความอยู่รอด หรือการดำรงอยู่ได้ขององค์กรชุมชน และความเป็นชุมชนกล่าวคือ

1. การมีอุดมการณ์ร่วม การมีวิสัยทัศน์ที่ชัดเจนร่วมกันและการยอมรับในอุดมการณ์ และทิศทางการพัฒนา ซึ่งจะเป็นสิ่งสำคัญในการยึดเหนี่ยวการรวมกลุ่มหรือองค์กรไว้
2. มีเป้าหมายและวัตถุประสงค์ร่วมกันโดยมีการจัดทำข้อตกลงในเป้าหมายและวัตถุประสงค์ของการพัฒนาร่วมกัน

3. การมีผลประโยชน์ร่วมกัน ซึ่งเป็นความพยายามขององค์กรในการสร้างผลประโยชน์ และกระจายผลประโยชน์ที่ได้รับจากการรวมตัวขององค์กร โดยมีการกระจายอย่างเป็นธรรม

4. ทรัพยากรบุคคล ซึ่งเป็นส่วนสำคัญขององค์กร โดยเฉพาะทรัพยากรบุคคลที่เป็นผู้นำที่มีความรู้ ความสามารถ และทักษะในด้านต่าง ๆ ทั้งในด้านความคิด ศิลธรรม การประกอบอาชีพ การพูด การประสานงาน และผู้นำที่มีบารมี ผู้นำด้านต่าง ๆ เหล่านี้มีบทบาทและความสำคัญต่อองค์กร

5. สมาชิก ทั้งที่เป็นสมาชิกในองค์กรและชาวบ้านทั่วไปที่ไม่เข้าร่วม แต่มีผลกระทบต่อองค์กรทั้งด้านความร่วมมือ ข้อพิพาทขั้ววิจารณ์ และผลประโยชน์ร่วมของชุมชน

6. การบริหารจัดการถือเป็นองค์ประกอบที่สำคัญ และชี้วัดความเข้มแข็งขององค์กรชาวบ้าน โดยในด้านการบริหารจัดการมีรายละเอียดที่สำคัญ คือ การตัดสินใจร่วมการจัดโครงสร้างองค์กรและบทบาทหน้าที่ การกำหนดกฎ กติการ่วมกัน สถานที่ และทรัพยากรที่เป็นวัสดุ อุปกรณ์ การสื่อสารและการประสานงาน กระบวนการควบคุมตรวจสอบและประเมินผล

7. กิจกรรม การมีกิจกรรมที่ต่อเนื่องและมีประโยชน์ต่อองค์กรสมาชิกและชุมชนซึ่งแสดงให้เห็นถึงความก้าวหน้าในการพัฒนา

8. ทรัพยากรที่เป็นทุนและงบประมาณ เช่น ทรัพยากรในด้านความรู้ ประสบการณ์ และเทคโนโลยี ทรัพยากรในด้านการระดมทุนและงบประมาณ และการประสานทุนจากทั้งภายในและนอกชุมชน

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (อ้างถึงในปาริชาติ วลัยเสถียรและคณะ.2543 : 32) ได้เสนอรูปแบบขององค์ประกอบของชุมชนที่มีความสัมพันธ์ในระบบต่าง ๆ เป็น 5 ประการ คือ

1. คน
2. ความสนใจของคนในเรื่องเดียวกัน
3. อาณาบริเวณ
4. การปฏิบัติต่อกัน
5. ความสัมพันธ์ของสมาชิก
6. การจัดตั้งชุมชน

การรวมคนเป็น “กลุ่ม” และการเชื่อมต่อกันเป็น “เครือข่าย” เพื่อให้เกิดชุมชนสามารถกระทำได้หลายวิธีขึ้นอยู่กับสถานการณ์ในแต่ละท้องถิ่น วิธีที่ได้รับความนิยม ได้แก่ “การจัดเวที” อาจเรียกว่า “เวทีชาวบ้าน” หรือ “เวทีประชาคม” เป็นการเปิด “พื้นที่ทางสังคม” แล้วนำประเด็นที่ชุมชนให้ความสนใจมาเป็น “เครื่องมือ” ใน “การรวมคน” และ “การสืบค้นผู้นำ” ชุมชน

หลายแห่งใช้ “ผู้นำ” ในชุมชนเป็น “เครื่องมือ” ในการรวมคนอาจเป็นพระภิกษุ ครู หมอพื้นบ้าน ผู้นำ จิตวิญญาณด้านพิธีกรรม หรือผู้นำภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งผู้นำเหล่านี้มักเป็น “ผู้นำตามธรรมชาติ” ซึ่งมีคุณธรรมซื่อสัตย์ เสียสละ อุดมคติ อุดมการณ์ และมีจิตใจอาสาสมัคร (คณะอนุกรรมการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน กระทรวงศึกษาธิการ. 2543:11)

มนตรี กรรพุมมาลย์ (2539:59-60) ได้เสนอวิธีการจัดตั้งชุมชนมีอย่างน้อย 3 วิธีได้แก่

1. การตั้งชุมชนแบบชั่วคราว ส่วนใหญ่จะเก็บของป่าและล่าสัตว์ (กลุ่มผีตองเหลือง ในบางอำเภอของจังหวัดแพร่และน่าน)
2. การตั้งชุมชนแบบกึ่งถาวร ส่วนใหญ่จะทำไร่เลื่อนลอย (ชาวเขาเผ่าต่าง ๆ บริเวณที่ราบสูงในเขตภาคเหนือ)
3. การตั้งชุมชนแบบถาวร ในปัจจุบันชุมชนส่วนใหญ่ที่ตั้งแบบถาวรอาจมีการอพยพผู้คนหรือการย้ายชุมชน เช่น กรณีการมีโครงการรัฐขนาดใหญ่ เช่น สร้างเขื่อนผลิตไฟฟ้าจึงต้องย้าย ชุมชนไปตั้งที่ใหม่ ซึ่งน้ำในเขื่อนจะไม่ท่วมถึง

ส่วนรูปแบบการจัดตั้งชุมชนอาจจะมีใน 2 ลักษณะใหญ่ ๆ คือ

1. การตั้งชุมชนแบบไม่มีการวางแผน เช่น ตั้งแบบรวมกันเป็นกลุ่มหรือกระจัดกระจายกันไป หรือตั้งยาวตามเส้นทางคมนาคม เป็นต้น
2. การตั้งชุมชนแบบมีการวางแผน อาทิเช่น ตั้งอยู่กลางพื้นที่การเกษตร ตั้งอยู่บริเวณสี่แยกเส้นทางคมนาคม ตั้งเป็นรูปวงกลม เป็นต้น

การจัดตั้งชุมชนตามเขตการปกครอง

การจัดตั้งชุมชน มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเกิดขึ้นของผู้นำตามธรรมชาติ และการจัดการมีกระบวนการร่วมคิด ร่วมทำ หรือกระบวนการเกิดความเป็นชุมชน มีการติดต่อสื่อสาร และมีการยอมรับในการที่จะดำเนินการในด้านการพัฒนาให้คงอยู่ และเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

การจัดตั้งชุมชนตามเขตการปกครอง อาจแบ่งได้ดังนี้

1. ชุมชนเมือง ประกอบด้วยเทศบาล (เทศบาลตำบล เทศบาลเมือง และเทศบาลนคร สุขาภิบาล กรุงเทพมหานคร เมืองพัทยา)
2. ชุมชนชนบท ประกอบด้วย หมู่บ้าน และตำบล

7. การพัฒนาชุมชน

การพัฒนาชุมชน หมายถึง กระบวนการที่หลายภาคส่วนในชุมชนร่วมมือกันวางแผน เพื่อปรับปรุงสร้างสรรคิให้เกิดความเจริญก้าวหน้า ทั้งในด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง การปกครอง และสิ่งแวดล้อมตามความต้องการของสมาชิกในชุมชน โดยให้เกิดความคิดริเริ่มด้วยตนเอง และใช้เทคนิคกระตุ้นเตือนให้เกิดความคิดริเริ่ม ถ้ามีความจำเป็น (สนธยา พลศรี.2545: 49)

พัฒนา กิจประสงค์ (2543:59-60) ได้ให้ข้อสรุปเกี่ยวกับความหมายขององค์กรชุมชนไว้ว่า “องค์กรและกระบวนการเรียนรู้ของประชาชน คือ หัวใจของการพัฒนาแบบยั่งยืน ซึ่งเป็นการพัฒนาทั้งเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมพร้อมกันไป” และทำให้คนใจชุมชนมีชีวิตสาธารณะที่มีสุขภาพและคุณภาพชีวิตที่ดี

กาญจนา แก้วเทพ (2540 : 21-22) ได้จัดขั้นตอนของการพัฒนาองค์กรชุมชน เป็น 4 ขั้นตอน คือ

1. ขั้นก่อสร้างกลุ่มและแสวงหาทางเลือกในระดับความคิด
2. ขั้นการลงมือปฏิบัติการ
3. ขั้นโตแล้วต้องแตก ขยายกลุ่ม ขยายเครือข่าย
4. ขั้นพลังคือความสามัคคี

โดยที่ในทุกขั้นต่อนั้น การศึกษาวิเคราะห์ร่วมกันของชุมชน และการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริงของสมาชิกจะต้องสอดแทรกเป็นยาคำอยู่ตลอดเวลา

1. ขั้นก่อสร้างกลุ่ม

1.1 ในขั้นตอนนี้อาจจะประกอบด้วย 2 ขั้นตอนย่อย ๆ ที่อาจจะทำได้พร้อม ๆ กันหรือเลื่อมล้ำกันคือ ขั้นการวิเคราะห์ชุมชนและการแสวงหาทางเลือกทำกิจกรรม ขั้นการวิเคราะห์ชุมชน นับอันเป็นไปตามหลักของพุทธศาสนาที่ว่า “การมีความเข้าใจที่ถูกต้อง (สัมมาทิฐิ) เป็นหลักประกันของสิ่งอื่น ๆ ที่จะตามมา” ความสำเร็จของการพัฒนานั้นอยู่ที่ชาวบ้านผู้อยู่กับปัญหา มีความเข้าใจต่อปัญหาอย่างถูกต้องและมีความเข้าใจร่วมกันอย่างเป็นเอกภาพ อย่างเป็นน้ำหนึ่งใจเดียว และความคิดเดียวกัน ผลที่ต้องการให้เกิดขึ้นในขั้นตอนนี้ก็คือ การเพิ่มความรู้ชาวบ้านในการจัดลำดับความสำคัญของปัญหา การมองเห็นสาเหตุหลัก สาเหตุรอง สาเหตุร่วม การตรวจสอบสาเหตุที่แท้จริง รวมทั้งตรวจสอบการวิเคราะห์ของตนเองกับคนอื่น ๆ ในชุมชน

1.2 ขั้นการแสวงหาทางเลือกเพื่อทำกิจกรรม เนื้อหาของขั้นตอนนี้คือการระดมความคิดเพื่อเลือกทำกิจกรรมก่อนหลังให้พอเหมาะกับความสามารถของชุมชน วิธีการแสวงหาทางเลือกนั้นคือการศึกษาดูงานของกลุ่มพัฒนาอื่น ๆ เพื่อเป็นการขยายฐานความรู้ในเรื่องการแก้ปัญหา

การคิดคาดการณ์ล่วงหน้า (Anticipation) ถึงปัญหาที่อาจเกิดขึ้นในอนาคต การประเมินความเป็นไปได้ในการกระทำ รวมทั้งการประเมินโอกาส (Opportunities) และขีดจำกัด (Limits) ของกลุ่มในขั้นตอนของการแสวงหาทางเลือกเพื่อทำกิจกรรมนั้น

2. ขั้นลงมือปฏิบัติการ

ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่สัมพันธ์กับขั้นตอนแรกที่ผ่านมา หากกลุ่มสามารถวิเคราะห์ปัญหาและศักยภาพของตนเองได้ใกล้เคียงความจริง และมีประสบการณ์กว้างขวางในการหาทางออก ก็จะสามารถเลือกกิจกรรมแรก ๆ ได้อย่างเหมาะสมกับธรรมชาติของกลุ่มในการเลือกกิจกรรมแรก ๆ นี้ มีหลักการสำคัญบางประการที่ต้องยึดเอาไว้ เช่น “หลักเรื่องการพยายามพึ่งตนเองให้ทรัพยากรและความพยายามของตัวเองให้มากที่สุด” หลักการดังกล่าวเกิดมาจากการสรุปบทเรียนที่เป็นจริงมากมาย เช่นองค์กรเงินทุนขนาดใหญ่ของเยอรมันชื่อ Misereor ได้ทำวิจัยเรื่องกลยุทธ์การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์จากทั่วโลก และพบว่าในระยะเริ่มแรกหากมีการฉีดทุนจากภายนอกเข้าไปในกลุ่มออมทรัพย์ การกระทำนั้นมักจะเป็นกระบวนการทำลายศักยภาพในการออมของชาวบ้านไปโดยปริยาย

3. ขั้นขยายตัว

ลักษณะการขยายตัวขององค์กรชุมชนนั้นจะมีอยู่ 2 ทิศทาง ทิศทางแรก คือ การขยายประเภทของกิจกรรม ตัวอย่างเช่นกลุ่มเกษตรกรทำนา เริ่มกิจกรรมแรก คือการซื้อขายปุ๋ย ต่อมาก็ขยายกิจกรรมไปยังการซื้อขายข้าวเปลือก การที่ทุกครั้งที่ชุมชนใดชุมชนหนึ่งดำเนินกิจกรรมการพัฒนาสำเร็จลุล่วงไปได้ในกลุ่มของตน จึงมักจะตามมาด้วยการพยายามขยายกิจกรรมหรือการขยายแนวคิดไปยังอื่น ๆ อยู่เสมอ โดยเฉพาะเมื่อมองจากสายตาบุคคลภายนอกที่กำลังมีชีวิตอยู่ในยุคสมัยที่ความรู้มีการผูกขาดลิขสิทธิ์ ความเชี่ยวชาญเป็นสิ่งที่มีความการขยายตัวขององค์กรชาวบ้านก็ยิ่งเป็นสิ่งที่ดูแปลกตา สำหรับเหตุผลของการขยายกิจกรรมนั้นคงจะไม่แตกต่างไปจากวิธีคิดของระบบธุรกิจ หากว่าการเผยแพร่แนวคิดไปยังกลุ่มอื่น ๆ นั้นน่าจะมีเหตุผลอยู่ 2-3 ประการ ประการแรก เนื่องจากสำนึกเดิมของชาวบ้านที่ทราบว่ามีคน ๆ เดียว บ้าน ๆ เดียว ชุมชน ๆ เดียว ย่อมมีขีดจำกัดเรื่องทรัพยากร หรือแม้มีพอก็อาจจะไม่สม่ำเสมอ กลยุทธ์ในการแก้ไขจึงเป็นการสร้างเครือข่ายขึ้นมา ดังคำกล่าวของชาวบ้านในยามที่ขาดแคลนสิ่งของบางอย่างที่ว่า “พริกอยู่บ้านเหนือ เกลืออยู่บ้านใต้ ตะไคร้อยู่บ้านเพื่อน” ดังนั้นเมื่อมีการขยายฐานงานพัฒนาและความรู้กว้างขวางออกไป การระดมทรัพยากรในการทำกิจกรรมให้หลากหลายก็เป็นไป และการทำกิจกรรมหลากหลายคงจะดำเนินไปไม่ได้หากใช้ทรัพยากรจากฐานหมู่บ้านเดียว นอกจากนั้นการขยายเครือข่ายยังเป็นหลักประกันด้านความเสี่ยงแบบธุรกิจการประกันสมัยใหม่ แต่อยู่บนพื้นฐาน

ของ “น้ำพึ่งเรือ เสือพึ่งป่า” ประการหนึ่งในการดำรงรักษาความยั่งยืนของกลุ่ม มิใช่เป็นเรื่องที่ “ควร” ทำเท่านั้น

4. ชั้นพลังคือสามัคคี

ในขณะที่ในขั้นตอนที่สามนั้นจะเป็นไปตามหลักของ “สามัคคีคือพลัง” หลักจากกลุ่มมีความเข้มแข็งแล้วความเข้มแข็งดังกล่าว ก็จะสามารถระดมความร่วมมือจากกลุ่มบุคคลภายนอกที่เรียกว่า “องค์กรพันธมิตร” ซึ่งเป็นรูปแบบการรวมพลังของความสามัคคี นอกจากนี้จะเป็นไปในรูปแบบของการระดมความร่วมมือแล้ว ในบางกรณียังต้องเป็นไปในรูปแบบของการต่อรองก็ได้ โดยทั่วไปเป็นหลักธรรมชาติที่ว่ายิ่งกลุ่มของชาวบ้านกลุ่มใดมีความเข้มแข็งมาก สามารถมีส่วนร่วมในการร่างกฎหมายต่างๆที่เอื้ออำนวยต่อผลประโยชน์ของกลุ่มได้

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนของนักคิดหลายแนวคิด ผู้วิจัยสามารถสรุปแนวคิดเกี่ยวกับชุมชนดังนี้ ชุมชนคือ การรวมตัวของกลุ่มคน โดยมีวัตถุประสงค์ของกิจกรรมมีส่วนร่วมของคนในกลุ่ม มีการจัดการในกลุ่มหรือมีองค์กรชุมชน ซึ่งชุมชนในแต่ละชุมชนจะมีความแตกต่างกันไปตามสภาพบริบทของพื้นที่ ภูมิปัญญาท้องถิ่น รวมทั้งในด้านศิลปวัฒนธรรม ดังนั้นแต่ละชุมชนจึงมีความหลากหลายในการรวมกลุ่มกันเป็นองค์กร ซึ่งแต่ละองค์กรก็จะมีวัตถุประสงค์การจัดการแตกต่างกันไป ทำให้ชุมชนมีการเรียนรู้ และส่งผลให้เกิดการพัฒนาเศรษฐกิจ จิตใจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งทำให้คนมีสุขภาพและคุณภาพชีวิตที่ดี สามารถพัฒนา ชุมชนของตนเองต่อไป

แนวคิดเกี่ยวกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

1. ความหมายของความเข้มแข็งของชุมชน

ความเข้มแข็งของชุมชน เป็นสิ่งที่แสดงถึงความสามารถของแต่ละชุมชนที่รวมตัวกันของคนในชุมชนไม่ว่าจะเป็นในเมือง หรือในชนบททั้งที่รู้จักกัน โดยมีพื้นฐานของความคิดสำนึกที่ ต้องการจะมีส่วนร่วมในการช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ที่จะแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน มีความสมานสามัคคี มีความรัก มีน้ำใจ มีความเอื้ออาทรต่อกันโดยไม่มีการแบ่งแยกชนชั้น ฐานะ สามารถที่จะวิเคราะห์ปัญหา วิเคราะห์ทางเลือก และตัดสินใจเลือกนำไปสู่การแก้ไขปัญหาได้สำเร็จ พัฒนาไปสู่การแก้ไขปัญหาอื่น ๆ ที่เกิดขึ้นในชุมชน ทำให้ชุมชนมีความสามารถที่พึ่งตนเองอย่างมีศักดิ์ศรี มีความภูมิใจ และมีคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้น ซึ่งความเข้มแข็งของชุมชนได้นักคิด นักวิชาการได้กล่าวถึงไว้พอสรุปดังนี้

2. การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนคือการให้โอกาสแก่ชุมชนได้แสดงความเข้มแข็งออกมา โดยการให้ชุมชนตัดสินใจแก้ไขปัญหา และจัดการพัฒนาด้วยพลังของคนในชุมชนเอง โดยมีแนวคิดมาจากเรื่องของการพัฒนาที่มีคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนาสังคมแบบองค์รวม การเพิ่มศักยภาพของชุมชน (สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน.2543:1-4)

การพัฒนาที่มีคนเป็นศูนย์กลาง หมายถึง การพัฒนาของประชาชน โดยประชาชน และเพื่อประชาชน

การพัฒนาแบบองค์รวม หมายถึง การพัฒนาที่ทุกฝ่ายในสังคมมีโอกาสได้รับผลประโยชน์จากพัฒนาไปพร้อม ๆ กันในทุกด้านโดยการเพิ่มศักยภาพ และสร้างสภาพแวดล้อมให้เอื้อต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ในการพัฒนาตนเองในการร่วมคิด ร่วมทำและร่วมตัดสินใจ เพื่อให้สามารถร่วมผลักดันให้สังคมเป็นไปตามที่ต้องการ

การเพิ่มศักยภาพของชุมชน เป็นการส่งเสริมสนับสนุนให้ชุมชนมีความเข้มแข็งที่สามารถกำหนดทิศทาง คุณค่า วิธีการดำเนินชีวิตที่เพียงพอและมีเอกลักษณ์ของตนเองในขณะเดียวกันสามารถปรับตัวรับรู้เท่าทันกับสภาพแวดล้อมด้านต่าง ๆ ภายนอกชุมชนที่เปลี่ยนแปลงไป

(สำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชน . 2542 : 19 – 25)

3. กระบวนการในการเพิ่มศักยภาพ และความเข้มแข็งของชุมชน

ภายใต้กระบวนการเสริมสร้างชุมชนให้เข้มแข็ง และยุทธศาสตร์ชุมชนท้องถิ่นพัฒนา บัณฑิต อ่อนด้า และวิริยา น้อยวงศ์ยางค์ (2535) ศึกษาเพื่อพัฒนาความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน ในการจัดการกับปัญหาและการพัฒนาได้พบว่า องค์ประกอบที่สำคัญของกระบวนการพัฒนาได้แก่

1. ภูมิปัญญาและความรู้ที่สืบสาน และประยุกต์ให้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก

2. องค์การชุมชน และกลุ่มผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา รวมถึงการจัดตั้งกลุ่มและจัดระเบียบในชุมชน

3. เวทีการเรียนรู้ และกระบวนการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง เพื่อให้เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง และการบูรณาการจากภายนอก ส่วนประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ

3.1 การทำให้องค์กรชุมชนแข็งแรงมีเครือข่ายเชื่อมโยงกัน เพื่อเกื้อกูลส่งเสริมประชาสังคมและความเข้มแข็งของชุมชน

3.2 การดำรงรักษาแบบแผน ความคิด คุณค่าจิตสำนึกที่ดั้งเดิมของชุมชน

3.3 การสร้างเสริมกระบวนการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ โดยเชื่อมโยงกับเครือข่ายองค์กรหน่วยงานภายนอก

จากการประชุม เพื่อระดมความคิดเห็น ประสบการณ์ของนักพัฒนาชนบทไทย เกี่ยวกับการพัฒนาความเข้มแข็ง ลักษณะของชุมชนที่มีความเข้มแข็ง มีลักษณะดังนี้

1. สมาชิกมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและชุมชนที่จะแก้ปัญหา และพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง

2. สมาชิกมีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง เอื้ออาทร รัก และห่วงใยซึ่งกันและกัน และพร้อมที่จะร่วมกันแก้ไขปัญหาของตน และชุมชน

3. สมาชิกมีการคัดเลือกผู้นำที่หลากหลายด้วยตนเอง และต่อเนื่อง

4. ชุมชนมีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่อง จนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดกว้าง โปร่งใส และมีการแสดงความรับผิดชอบที่สามารถตรวจสอบได้ คือ

4.1 สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ติดตามประเมินผลการแก้ปัญหา และการพัฒนาชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน

4.2 มีแผนของชุมชนในการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกทุกคน และหวังผลการพัฒนาที่ยั่งยืน

4.3 การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

4.4 มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนาอื่น ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียม

อมรฤทธิ เอมะปาณ (2543 : 27) ได้เสนอกรอบคิดการสร้างความเข้มแข็งของชุมชนว่าในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน จะต้องมีคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา การพัฒนาเป็นแบบสหวิชาการ และการทำงานร่วมกันกระบวนทัศน์ใหม่ (New paradigm) โดยมีสาระดังต่อไปนี้

1. การพัฒนาโดยมีคนเป็นศูนย์กลางมีลักษณะดังนี้
 - 1.1 ร่วมมือกันอย่างพันธมิตที่เท่าเทียมกัน
 - 1.2 กระตุ้น และทำแทนกันในการเสริมพลังความพยายามพัฒนา
 - 1.3 มาตรการกำหนดมาจากเบื้องต้น การเพิ่มประสบการณ์ของผู้ทำงานอย่างต่อเนื่อง
 - 1.4 รูปแบบ เทคนิค วิธีการที่ถ่ายทอดลงให้ประชาชนต้องเปลี่ยนเป็นการให้ประชาชนเข้าถึงข้อมูล และแหล่งทรัพยากร
 - 1.5 การอำนวยความสะดวกให้ประชาชนวางแผนงานโครงการพัฒนาปฏิบัติ ในการสนับสนุนการเรียนรู้จากการปฏิบัติจริง
 - 1.6 การจัดการให้ปฏิบัติจนเป็นนิสัย เป็นการให้มีส่วนร่วม
2. การพัฒนาแบบสหวิชาการรวม (Holistic approach) มีลักษณะดังนี้
 - 2.1 พัฒนาคคน ชุมชน สังคม ทั้งระบบ
 - 2.2 วิสัยทัศน์รวมทุกด้าน คิดแบบรวมยอด
 - 2.3 วางแผนยึดหลักพื้นที่ จากส่วนท้องถิ่นถึงระดับชาติ
 - 2.4 ประชาชนในพื้นที่ มีการทำแผน และจัดการด้วยตนเอง
 - 2.5 กรอบงานของระดับบน ต้องทำเพื่อเสริมพลังคนระดับล่าง และสร้างบรรยากาศให้สามารถเป็นไปได้
 - 2.6 แผนย่อยของการพัฒนา ต้องอยู่ภายในกรอบของแผนรวม
 - 2.7 เทคนิค และงานที่ต้องเชื่อมโยงกับงานอื่นที่เกี่ยวข้องร่วมกัน
3. ความเข้าใจใหม่เกี่ยวกับการมีส่วนร่วม (New participation) การทำงานแบบมีส่วนร่วม สามารถแบ่งเป็น 5 ประการ
 - 3.1 ต้องมีความต่อเนื่อง ผสมผสาน และทำไปพร้อมกันทั้งระบบ (Ongoing whole system)
 - 3.2 เป็นการเปลี่ยนแปลงไปช้า ๆ อย่างธรรมชาติ และเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา (Organic diarrheic)

3.3 เป็นกระบวนการสร้างสรรค์เกี่ยวกับการเรียนทางทักษะการปฏิบัติ (Learnable skill)

3.4 ต้องการความยอมรับอย่างเปิดเผยจากทุกคนที่เกี่ยวข้อง(Commit to openness)

3.5 ชุมชนประกอบด้วยบุคคลที่มีส่วนได้ส่วนเสีย ความต้องการที่เหมือนกันรวมตัวกันทำงาน

ชุมชนที่เข้มแข็งต้องมีองค์ประกอบดังนี้

1. มีบุคคลหลากหลายที่รวมตัวกันอย่างเป็นทางการ หรือไม่เป็นการ
2. มีเป้าหมายร่วมกัน และยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยผลประโยชน์สาธารณะ และ
ของสมาชิก

3. มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง รัก และเอื้ออาทรต่อกัน และมีความรักท้องถิ่น
รักชุมชน

4. มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ
5. มีการระดมให้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่ และมีประสิทธิภาพ
6. เรียนรู้ เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเป็นแนวราบ และติดต่อสื่อสารกันหลากหลาย
รูปแบบ

7. มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง
8. มีการจัดการบริหารรวมกลุ่มที่หลากหลาย และเครือข่ายที่ดี
9. มีการเสริมสร้างผู้ทำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชนสืบทอดกันตลอดไป
การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

1. ส่งเสริมศักยภาพกรรมการหมู่บ้านในการเป็นแกนเสริมสร้างความเข้มแข็งของ
ชุมชนโดย

1.1 สร้างจิตสำนึกของประชาชนกลุ่ม /องค์กร ให้มีส่วนร่วมในกระบวนการแก้ปัญหา
ผลกระทบของวิกฤต

1.2 เพิ่มความสามารถของผู้นำหมู่บ้าน ในการวิเคราะห์สถานการณ์ การจัดทำ
แผน และการดำเนินงานตามแผน

1.3 จัดเวทีการมีส่วนร่วมขององค์กรชุมชน ชาวบ้าน และผู้มีส่วนได้เสีย เพื่อ
ร่วมกันวิเคราะห์สถานการณ์ผลกระทบของวิกฤตที่มีต่อชุมชน วางแผนแก้ไขปัญหา ติดตามการ
ปฏิบัติตามแผน และประเมินผลการปฏิบัติงานร่วมกัน

1.4 ส่งเสริมการสร้างเครือข่ายระหว่างหมู่บ้าน

2. ส่งเสริมศักยภาพ องค์การบริหารส่วนตำบล / สภาตำบล ในการเป็นแกน สนับสนุนการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนในตำบล ดังนี้

2.1 พัฒนาทัศนคติขององค์การบริหารส่วนตำบล / สภาตำบล ให้ยอมรับ และ สนับสนุนกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ในการแก้ปัญหาวิกฤติ

2.2 เสริมสร้างขีดความสามารถขององค์การบริหารส่วนตำบล / สภาตำบลในการ การการบริหาร จัดการในกระบวนการแก้ปัญหาผลกระทบของวิกฤติ

2.3 ส่งเสริมบทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบล / สภาตำบลในการสนับสนุน กรรมการหมู่บ้าน จัดเวทีการมีส่วนร่วมในการแก้ปัญหาผลกระทบของวิกฤติ

3. สนับสนุนการส่งเสริมศักยภาพของกรรมการหมู่บ้าน และองค์การบริหารส่วน ตำบล / สภาตำบล โดย

3.1 จัดตั้งกลุ่มแกนระดับตำบล ให้สนับสนุนการบริหารจัดการพัฒนา และ วิชาการ ให้แก่หมู่บ้าน

3.2 สร้าง และพัฒนาเครือข่ายระหว่างกรรมการหมู่บ้าน องค์การบริหาร ส่วนตำบล สภาตำบล ให้ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน สนับสนุนศูนย์ข้อมูลในการให้ข้อมูลแก่หมู่บ้านใน การจัดทำแผน

4. การประชาสังคม

ประเวศ วะสี (2541:37- 70) มีความเห็นว่า ประชาสังคม (Civil society) หมายถึง ทุกส่วนของสังคม โดยรวมถึงภาครัฐ ภาคเอกชน ภาคประชาชนมาเป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) ร่วมกันทำ โดยจะต้องไม่มีการแบ่งแยกว่าเรื่องใดเรื่องหนึ่งเป็นเรื่องของฝ่ายรัฐ หรือฝ่ายสังคม

อเนก เหล่าธรรมทัศน์ (2541 : 24) มีความเห็นว่าประชาสังคม (Civil society) มิได้หมายถึงความเป็นชุมชนของสังคมชนบทเท่านั้น แต่รวมความถึงคนชั้นกลางในเมืองที่ไม่ จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์ใกล้ชิดในระบบเครือญาติ หรือแบบคุ่มหน้าแต่เป็นความผูกพันของผู้คนที่ หลากหลายต่อกันบนฐานความร่วมมือ และการแสวงหาการมีส่วนร่วม ด้วยสำนึกของการเป็น พลเมือง กล่าวอีกนัยหนึ่งหมายถึงเครือข่ายกลุ่มชุมชน สมาคม มูลนิธิ สถาบัน และชุมชนที่มี กิจกรรมหรือความเคลื่อนไหวอยู่ระหว่างรัฐกับปัจเจกชน โดยมีจุดเน้นที่ไม่ยอมให้รัฐครอบงำ แม้จะ ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐ และร่วมมือกับรัฐได้แต่ก็สามารถชี้หน้า กำกับ และคัดค้านรัฐได้พอสมควร รวมทั้งไม่นิยมลัทธิปัจเจกชนแบบสุดขั้วที่ไม่เห็นประโยชน์แก่ส่วนรวม หากสนับสนุนให้ปัจเจกชน รวมกลุ่ม และรับผิดชอบต่อส่วนรวม โดยไม่ปฏิเสธการแสวงหา หรือปกป้องประโยชน์เฉพาะส่วน เฉพาะกลุ่ม

ไพบูลย์ วัฒนศิริธรรม (2541 : 162) ได้ให้คำจำกัดความของคำว่า “ประชาสังคม” (Civil Society) หมายถึง สังคมที่ประชาชนทั่วไปมีบทบาทสำคัญในการจัดการเรื่องต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตของประชาชน โดยอาศัยองค์กร กลไก กระบวนการ และกิจกรรมอันหลากหลายที่ประชาชนจัดขึ้น หรือหมายถึงส่วนของสังคม ที่ไม่ใช่ภาครัฐ (ซึ่งดำเนินงานโดยอาศัยอำนาจตามกฎหมาย) และไม่ใช่ภาคธุรกิจ (ซึ่งดำเนินงานโดยมุ่งหวังผลกำไร)

ธีรยุทธ บุญมี (2541 : 149 – 159) มีความเห็นว่าการก่อตัวของ “ประชาสังคม” (Civil Society) สามารถแยกแยะได้เป็น 4 ขั้นตอนคือ

1. การเกิดจิตสำนึกสังคม หมายถึง การที่คนในสังคมรับรู้เรื่องราว ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น และเห็นว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคมที่จะต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบร่วมกันในการแก้ไขปัญหา
 2. การเกิดขององค์กรสังคม หมายถึง การเกิดกลุ่ม องค์กรทางเศรษฐกิจ สังคมต่าง ๆ ที่มีจิตสำนึกในการดูแลประโยชน์ซึ่งกันและกัน
 3. การเกิดอุดมการณ์ร่วมของสังคม คือ การที่คนในสังคมมีจิตสำนึกรับผิดชอบต่อสังคมสูงขึ้น และกลุ่มต่าง ๆ มีมากขึ้น และเกิดอุดมการณ์ที่ยึดเหนี่ยวผูกพันกับสังคมให้เป็นสังคมที่เข้มแข็ง และมีคุณธรรม
 4. การตกผลึกเป็นสถาบันของอุดมการณ์สังคม และกลุ่มองค์กรต่าง ๆ จะเกิดเมื่ออุดมการณ์แห่งสังคมเข้มแข็งตกผลึก เป็นเหมือนสถาบันจนทุกคนยอมรับเป็นกฎเกณฑ์แห่งวิถีชีวิต
- นิธิ เอียวศรีวงศ์ (2541 : 55 – 70) มีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องประชาสังคมว่าการจะเป็นประชาสังคมได้นั้น กลุ่มคนจะต้องสามารถบ่งชี้ร่วมกันได้ว่าเราเป็นพวกเดียวกัน และเรามีความสัมพันธ์โดยไม่รู้จักรักกัน อาศัยบนฐานของสิทธิ ต้องมีสิทธิบางอย่าง เราต้องยอมรับสิทธิบางอย่างของกัน และกันและประชาสังคมจะเข้มแข็ง หรือไม่ขึ้นอยู่กับการจัดองค์กรของฝ่ายประชาชน

ชูชัย ศุภวงศ์ (2541 : 163 – 184) มีความคิดเห็นเกี่ยวกับ Civil Society ว่าหมายถึงการที่ผู้คนในสังคมเห็นวิกฤตการณ์ หรือสภาพปัญหาในสังคมที่สลับซับซ้อนที่ยากแก่การแก้ไขมีวัตถุประสงค์ร่วมกัน ซึ่งนำไปสู่การก่อจิตสำนึก (Civic consciousness) ร่วมกัน มารวมตัวกันเป็นกลุ่มหรือองค์กร (Civic group / Organization) ไม่ว่าจะภาครัฐ ภาคธุรกิจเอกชน หรือภาคสังคม (ประชาชน) ในลักษณะที่เป็นหุ้นส่วนกัน (Partnership) เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาหรือกระทำการบางอย่างให้บรรลุวัตถุประสงค์ ทั้งนี้ด้วยความรัก ความสมานฉันท์ ความเอื้ออาทรต่อกันภายใต้ระบบการจัดการ โดยมีการเชื่อมโยงเป็นเครือข่าย (Civic network)

ชาติชาย ณ เชียงใหม่ (2541 : 94 – 118) มีความเห็นเกี่ยวกับเรื่องประชาสังคมว่าหมายถึง กลุ่มองค์กรที่เป็นพลังนอกระบบรัฐ เป็นกลุ่มที่รวมตัวกันขึ้นมา โดยจะไม่หวังผลกำไรหรือหวังกำไรก็ตาม ที่ต้องการมีบทบาทพร้อมกับรัฐในการที่จะจัดระเบียบการปกครอง การพัฒนา จัดรูปแบบความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับประชาชน

อนุชิต พวงสำลี และวีรบุรณ วิสารทสกุล (2541 : 17 – 92) มีความเห็นเกี่ยวกับลักษณะของประชาสังคมว่ามีดังนี้

1. มีความหลากหลายในเรื่องของการรวมตัว ความหลากหลายในเชิงประเด็น ความสนใจ / ปัญหา ความหลากหลายของกลุ่มคนที่มารวมตัวกัน
 2. มีความเป็นชุมชน กล่าวคือ มีการรวมตัวด้วยความรัก ความผูกพัน ความเอื้ออาทร ความสนใจ และหรือผลประโยชน์ร่วมกัน ทั้งในชุมชนระดับกว้างและระดับเล็กหรือองค์กร
 3. มีจิตสำนึกเพื่อส่วนรวม ด้วยสำนึกในความเป็นพลเมืองของสังคม
 4. มีกิจกรรม และความต่อเนื่อง ด้วยพื้นฐานแห่งการเรียนรู้จากการปฏิบัติร่วมกัน ที่มีความต่อเนื่องและยั่งยืน
 5. มีเครือข่าย และการสื่อสาร ด้วยการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการสร้างเครือข่าย
- จากความหมายของการประชาสังคมที่นักวิชาการหลายท่าน ได้กล่าวไว้พอสรุปได้ว่าการประชาสังคม เป็นบทบาทที่สำคัญบทบาทหนึ่งของสมาชิกในชุมชน ที่จะร่วมกันเสนอความคิดเห็น ตลอดจนแนวทางที่เหมาะสม โดยสำนึกในความรับผิดชอบร่วมกัน ในทุก ๆ ด้าน รวมถึงการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ซึ่งกันและกันภายในชุมชน อันหมายถึงการเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่จะร่วมกันพัฒนา และเสริมสร้างความเข้มแข็งที่ยั่งยืน

การก่อตัวประชาสังคม

อมรฤทธิ์ เอมะปาณ (2543:41) ได้เสนอขั้นตอนการจัดตั้งประชาคมได้ 4 ขั้นตอนดังนี้
ขั้นตอนที่ 1 การเตรียมชุมชน

1. การวิเคราะห์โครงสร้างทางสังคมไทยในท้องถิ่นกับวัฒนธรรมประเพณี และเอกลักษณ์ของท้องถิ่นกับวัฒนธรรมประเพณี และเอกลักษณ์ของท้องถิ่น และใช้วัฒนธรรมของท้องถิ่นเป็นตัวประสานในการขยายการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยเข้าไปร่วมกับกิจกรรมประเพณีของท้องถิ่น

2. การค้นหาผู้นำ (Core group) ซึ่งถือว่าเป็นขั้นตอนที่สำคัญ เพราะผู้นำที่ได้รับการคัดเลือกจากประชาชนจะต้องเป็นไปด้วยความสมัครใจ และเป็นกลุ่มผู้นำที่ต้องคิดค้นหาสาเหตุและแนวทางแก้ไขปัญหา ซึ่งเทคนิคในการค้นหาผู้นำมีดังนี้

2.1 Reputational Approach หมายถึง ชื่อเสียงเป็นที่รู้จัก และเคารพนับถือ เช่น พ่อค้า คหบดี

2.2 Decision Making Approach กล่าวคือ จะต้องพิจารณากิจกรรมหลักของชุมชนว่ามีอะไรบ้าง แล้วค้นหาแกนนำของแต่ละกิจกรรม

2.3 Socio-Networking Approach ใช้กับสังคมที่อยู่ในระบบอุปถัมภ์โดยพิจารณาว่าเครือข่ายภายในของระบบส่งเสริมคนนั้น ๆ ใครเป็นผู้อุปถัมภ์ (Patron) และใครเป็นผู้ได้รับอุปถัมภ์ (Client) บุคคลที่ดำรงอยู่ในฐานะของผู้อุปถัมภ์ มักจะได้รับการยอมรับในสังคมนั้น ๆ

ในการจัดตั้งประชาชนจะต้องให้ผู้นำเหล่านี้เป็นแกนจัดตั้ง ซึ่งการสร้างแกนจะต้องทำความเข้าใจต่อกิจกรรมของกลุ่ม หรือของชุมชนที่ปัญหารวมกับทุกกลุ่มคิดว่าจะต้องแก้ไขปัญหาด้วยตนเอง เมื่อกลุ่มผู้นำตกลงกันได้แล้วก็ให้ดำเนินการหาแนวร่วม เมื่อขยายกลุ่มแกนออกไปซึ่งจะได้สมาชิกที่ร่วมอุดมการณ์

ขั้นตอนที่ 2 ค้นหาศักยภาพของชุมชน

ในการค้นหาศักยภาพของชุมชน ต้องตรวจสอบดูว่าชุมชนมีปัจจัยพื้นฐานที่สนับสนุนและเอื้อต่อการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยแบ่งออกได้เป็น 2 ด้าน

1. ด้านเศรษฐกิจ

โดยพิจารณาจากทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในพื้นที่ เช่น ป่อน้ำร้อน ซึ่งอาจพิจารณาเป็นแหล่งท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ พร้อมทั้งพิจารณาว่าชุมชนท้องถิ่นผลิตสินค้าเกษตรอะไรเป็นสินค้าหลัก หรือว่าชุมชนมีศิลปหัตถกรรมพื้นบ้านอะไรบ้าง ซึ่งข้อมูลเหล่านี้เป็นข้อมูลพื้นฐานที่จะนำมาสนับสนุนในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน

2. ด้านสังคม

โดยพิจารณาว่าชุมชนมีวัฒนธรรมท้องถิ่น ที่เป็นเอกลักษณ์ของหมู่บ้าน และสังคมที่จะสนับสนุนให้เป็นแหล่งท่องเที่ยวพื้นเมือง พร้อมทั้งพิจารณาผู้ที่ประสบความสำเร็จในการประกอบอาชีพเป็นที่ยอมรับของสังคม และชุมชนให้ความเชื่อถือ ให้ถือว่าบุคคลนั้นเป็นปราชญ์ของท้องถิ่น ซึ่งสมควรที่จะคัดเลือกเป็นแกนนำในการจัดตั้งกลุ่ม

ขั้นตอนที่ 3 การกำหนดกลยุทธ์

1. จะต้องประชุมแกนนำจัดตั้งประชาคมเป็นอันดับแรก เพื่อให้เข้าถึงอุดมการณ์การจัดตั้ง เพื่อแก้ไขปัญหาของส่วนรวม และของชุมชนเพื่อพัฒนาชุมชน ให้มีความเป็นอยู่อย่างมั่งคั่ง เพื่อพึ่งพาตนเอง

2. เมื่อกลุ่มแกนเข้าใจในอุดมการณ์ แล้วให้ขยายความคิดไปยังเครือข่าย เพื่อสร้างอุดมการณ์ร่วมกัน

3. หลังจากค้นหาผู้นำ และจัดตั้งแนวร่วมได้แล้ว ในการกำหนดกิจกรรมเพื่อการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาของชุมชน ให้ใช้เวทีชาวบ้านเป็นที่สะท้อนปัญหาของชุมชน โดยให้ทุกคนเข้ามามีส่วนร่วมในการแก้ไขปัญหาด้วยตัวเอง

4. กำหนดประเด็นปัญหาที่จะให้เวทีชาวบ้านดำเนินการ

ขั้นตอนที่ 4 การจัดทำแผนปฏิบัติงานของชุมชน

1. กำหนดวิสัยทัศน์ของชุมชน โดยหาข้อมูลเพื่อรู้สถานการณ์ในปัจจุบัน และจัดลำดับความสำคัญของชุมชน ผู้มีส่วนร่วมหรือแนวร่วม

2. กำหนดยุทธวิธีดำเนินการโดย

2.1 หาผู้มีส่วนร่วม หรือแนวร่วมซึ่งประกอบด้วย ประชาชน สถาบันองค์กรที่เกี่ยวข้อง กลุ่มผลประโยชน์

2.2 จัดลำดับความสำคัญของความต้องการ และปัญหาของชุมชน

2.3 ตรวจสอบระบบยุทธวิธีผสมผสานกิจกรรมระหว่างสาขา หน่วยงาน และกลุ่มวิชาชีพที่แตกต่างกัน และการพัฒนาข้อมูลพื้นฐาน

3. กำหนดเป้าหมายที่ชัดเจน และเป็นรูปธรรม

4. จัดทำแผนปฏิบัติการ โดยละเอียดที่สามารถปฏิบัติ ติดตาม ตรวจสอบ ประเมินผล และป้อนข้อมูลกลับ

การสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion)

1. ความหมายของการสนทนากลุ่ม

ได้มีผู้ให้ความหมาย ของการสนทนากลุ่มไว้หลากหลาย ดังนี้

โยธิน แสงวงดี (อ้างถึงใน พิชิต พิทักษ์เทพสมบัติ. 2540 : 65) ได้ให้ความหมายของการสนทนากลุ่ม หมายถึง การรวบรวมข้อมูลแบบการนั่งสนทนากับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลในลักษณะจับเข่าคุย ซึ่งกลุ่มผู้ให้ข้อมูลนี้ ได้จากการคัดเลือกตามหลักเกณฑ์ต่าง ๆ ที่ผู้สนใจศึกษาได้กำหนดไว้ โดยถือหลักว่าผู้ให้ข้อมูลเหล่านี้เป็นผู้มีความรู้ มีประสบการณ์ และเกี่ยวข้องในประเด็นที่นักวิจัยสนใจศึกษาและคาดว่าจะ เป็นกลุ่มบุคคลที่ให้เนื้อหาสาระในการศึกษาได้ละเอียดและดีที่สุด ดังนั้น การสนทนากลุ่มจึงเกิดขึ้นจากการให้มีการนั่งสนทนากัน ระหว่างนักวิจัยกับกลุ่มคนที่ เป็นผู้รู้ (Key informants) ที่ควรมีลักษณะต่าง ๆ ตลอดจนภูมิหลังที่ใกล้เคียงกันมากที่สุด เพื่อต้องการที่จะแก้ไขปัญหาไม่ให้เกิดการครอบงำทางปัญญา หรือความคิดของผู้เข้าร่วมกลุ่มสนทนาด้วยตนเอง

โดยสรุปองค์การทางประชาคมต้องเป็นกลุ่มองค์กรที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีความเป็นองค์กรของสังคมที่อยู่นอกเหนือจากการควบคุม เกิดขึ้นบนเงื่อนไขของสำนึกที่จะดำเนินกิจกรรมร่วมกัน มีความเป็นอิสระบนสำนึกของความเป็นสมาชิกที่จะสามารถแสดงศักยภาพ ในการร่วมกันแก้ปัญหาของชุมชนได้

ปาริชาติ วิลัยเสถียร (2543 : 105 – 106) ได้ให้ความหมายของ Focus Group Discussion หมายถึง การสนทนากลุ่ม ๆ ละ 6 – 12 คน การสนทนากลุ่มเป็นวิธีการศึกษาชุมชน ที่เป็นการสนทนากันในบรรยากาศที่เป็นกันเอง มีการวางแผนและเตรียมการ โดยเรื่องที่สนทนานั้น จะต้องเป็นเรื่องที่กลุ่มให้ความสนใจ มีผู้ดำเนินการสนทนาเป็นผู้จุดประเด็น เพื่อชักจูงให้บุคคลในกลุ่มแสดงความคิดเห็นได้อย่างลึกซึ้ง และละเอียดที่สุดเพื่อให้ได้ข้อมูลในเชิงคุณภาพ

วอห์น , ชุม และสินากัป (Vaughn, Schumm and Sinagub.1996:5) ได้ให้ความหมายของการสนทนากลุ่มหมายถึง การรวบรวมบุคคลที่เป็นเป้าหมายที่ได้รับการถูกขอร้อง จำนวน 6-12 คน โดยมีลักษณะที่คล้ายกัน มีผู้ดำเนินการสนทนาพร้อมด้วยคำถามที่ได้รับการจัดเตรียม เพื่อไปสู่การตอบสนองของผู้ร่วมสนทนา โดยมีจุดมุ่งหมายในการให้ผู้สนทนาแสดงการรับรู้ ความรู้สึกทัศนคติ และความคิดเห็นเกี่ยวกับประเด็นที่ศึกษา การสนทนากลุ่มจะไม่ก่อให้เกิดข้อมูลเชิงปริมาณที่สามารถอ้างอิงไปยังประชากรกลุ่มใหญ่ได้

เบิร์ก (Berg, 1995 : 68) ได้ให้ความหมายของการสนทนากลุ่ม หมายถึง วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ ในสิ่งแวดล้อมหรือสถานการณ์หนึ่ง ๆ โดยใช้คนในกลุ่มหนึ่งที่เป็นผู้รู้ และศึกษาชัดเจน เข้าร่วมกลุ่มการสนทนาภายใต้การนำของผู้ดำเนินการสนทนา ในเวลาอันกำจัดในการดำเนินการสนทนากลุ่มจะเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกัน ความคิดเห็นของคน ๆ หนึ่งจะกระตุ้นให้ผู้ร่วมสนทนาคนอื่น ๆ อยากรแสดงความคิดเห็น ซึ่งเป็นการระดมสมองของสมาชิกในกลุ่ม

กล่าวโดยสรุป การสนทนากลุ่มเป็นกระบวนการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ โดยวิธีการหนึ่งสนทนากลุ่ม โดยมีกลุ่มบุคคลจำนวน 6 – 12 คน ที่มีลักษณะคล้ายคลึงกัน มีความรู้ มีประสบการณ์ และเกี่ยวข้องในประเด็นที่สนใจศึกษา เพื่อให้ได้ข้อสรุปของข้อมูลที่สมบูรณ์ตรงตามประเด็นที่ศึกษา

2. ความสำคัญของการสนทนากลุ่ม

วารี เกิดดำ (2542 : 173 – 174) ได้ให้ความสำคัญของการสนทนากลุ่มไว้ ดังนี้

1. เทคนิคการสนทนากลุ่ม จะช่วยประหยัดเวลาว่าการสัมภาษณ์รายบุคคล กลุ่มมีโอกาสพูดคุยสนทนาซักถาม ถกประเด็นต่าง ๆ ได้ชัดเจน ได้เรียนรู้แง่มุมของคนภายในกลุ่มด้วยกันเกิดภาวะความรู้สึกร่วม รั้รับรู้ รับทราบประเด็นต่าง ๆ ซึ่งสภาพการณ์นี้จะไม่เกิด ในการสัมภาษณ์เป็นรายบุคคล และการสนทนากลุ่มในสนามสามารถพูดคุยจัดทำได้ง่าย

2. คุณภาพของข้อมูลขึ้นอยู่กับองค์ประกอบของกลุ่ม ว่าเป็นความเป็นกันเอง อยากรพูดคุยกัน อยากร่วมแสดงความคิดเห็น และไม่มีผู้ใดผูกขาดการพูด หรือมีท่าทางใช้อำนาจเหนือความคิดผู้ใด ฯลฯ และสิ่งที่สำคัญที่สุด คือ ความสามารถ และประสบการณ์ของผู้ดำเนินการสนทนาว่าจะสามารถจัดการกลุ่มให้เกิดการพูดคุยดำเนินไปอย่างราบรื่น สนุกสนาน ทุกคนกระตือรือร้นเวลาผ่านไปอย่างไม่น่าเบื่อหน่าย รวมทั้งได้เนื้อหาข้อมูลครบถ้วนตามหัวข้อที่ต้องการ

3. มีความคล่องตัวในการแสดงความคิดเห็นโต้ตอบกันอย่างต่อเนื่อง ในบางครั้งมีแนวความคิดใหม่ๆ เกิดขึ้นในกลุ่มเป็นการสร้างโอกาสในการพัฒนาแนวความคิดใหม่ๆ ที่มีศักยภาพ

4. การที่มีผู้นิยมใช้การสนทนากลุ่มกันอย่างแพร่หลายนั้น เป็นเพราะเชื่อกันว่าเสียค่าใช้จ่ายน้อย นอกจากนี้ยังมีความรวดเร็วในการรายงานผล ทั้งนี้หากผู้วิจัยไม่ต้องการบันทึกที่ถอดออกมาจากเทป ก็จะทราบผลอย่างรวดเร็ว ๆ ของการวิจัยนั้น ภายในเวลาเพียง 2 – 3 วันเท่านั้น

3. ขั้นตอนการจัดสนทนากลุ่ม

วารี เกิดดำ (2542 : 174 – 182) และสาธิตา เมธนาวิน (2541 : 13 – 18) กล่าวว่าการสนทนากลุ่ม มีขั้นตอนใหญ่ ๆ 3 ขั้นตอน คือ

3.1 ขั้นเตรียมการสนทนา

3.1.1 สิ่งแรกที่ต้องทำในเรื่องของการสนทนากลุ่ม คือ การกำหนดเรื่องที่จะทำการศึกษา การกำหนดหัวข้อเรื่องนี้อาจจะเกิดจากแนวคิด ทฤษฎี หรือเรื่องที่สนใจศึกษานั้นเอง

3.1.2 กำหนดตัวแปรหรือตัวบ่งชี้ที่คาดว่าจะเกี่ยวข้องกับเรื่องที่ทำการศึกษา เพื่อนำมาสร้างเป็นแนวทางในการดำเนินการสนทนา ซึ่งการกำหนดตัวแปรนั้น ก็จำแนกแยกแยะมาจากวัตถุประสงค์ของการวิจัยนั้นเอง วัตถุประสงค์ที่ต้องการทราบอะไร ก็กำหนดตัวแปรออกมาแล้วนำมาสร้างเป็นคำถามย่อย ๆ

3.1.3 เขียนแนวคำถาม โดยแนวคำถามทุกข้อจะต้องประกอบด้วยตัวแปร แล้วนำมาสร้างเป็นคำถามที่สามารถตอบวัตถุประสงค์ในการวิจัยที่ชัดเจนที่สุดนั้นเอง นั่นคือนำวัตถุประสงค์ของการวิจัยในแต่ละข้อไปจำแนกตัวแปรแล้วสร้างคำถามย่อย ๆ โดยมีหลักเกณฑ์ว่าคำถามแต่ละคำถามต้องตั้งสมมติฐานย่อย ๆ ไว้ในตัวเองว่าทำไมเป็นอย่างนี้ เพราะอะไร ทำไมอย่างไร เขียนคำถามให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษา เพื่อให้ได้คำตอบออกมาในเชิงเป็นเหตุเป็นผลนั้นเอง การเรียงคำถาม ควรจะเริ่มจากคำถามง่าย ๆ เพื่อการเข้าใจ และสร้างบรรยากาศที่ ค่อนข้างกันระหว่าง ผู้นำการสนทนา และผู้ร่วมสนทนา สำหรับคำถามหลักนั้นควรอยู่ในช่วงกลาง ๆ ของการสนทนา เพราะเมื่อสมาชิกกลุ่มค่อนข้างสบายใจดีแล้ว ก็สนทนากันไปประเด็นที่สำคัญจะได้คำตอบมากขึ้น และเมื่อซักถามประเด็นสำคัญแล้ว ในตอนท้ายของการสนทนาจึงจะเป็นคำถามเบา ๆ ง่าย ๆ อีกครั้ง เพื่อผ่อนคลายบรรยากาศในการสนทนา

3.1.4 คัดเลือกบุคลากร บุคลากรในการสนทนากลุ่มจะประกอบด้วยผู้นำการสนทนา สมาชิกกลุ่ม และผู้จัดบันทึกการสนทนากลุ่ม ซึ่งเป็นบุคคลสำคัญที่จะทำให้ได้ข้อมูลสมบูรณ์หรือไม่ จึงต้องพิถีพิถันในการเลือกเป็นพิเศษ

การคัดเลือกผู้นำการสนทนา (Moderator) โดยมีหลักเกณฑ์ในการคัดเลือกว่าผู้นำสนทนาหากไม่ใช่ผู้วิจัยเอง จะต้องเป็นผู้ที่รู้เบื้องหลังความต้องการ และวัตถุประสงค์โครงการวิจัยเป็นอย่างดี รู้จักทฤษฎี และรู้จักวิธีการควบคุมปัญหา ควบคุมการสนทนาแบบกลุ่มเป็นอย่างดี ผู้นำการสนทนาจะต้องซักจงให้สมาชิกกลุ่มอธิบายความรู้สึกในประเด็นที่ซักถามนั้น ออกมาให้ได้ว่ามีความคิดเห็น หรือมีทัศนคติอย่างไร ผู้นำการสนทนาจะต้องรู้จักนำทฤษฎี หรือความสนใจมาตั้งสมมติฐานตลอดเวลา และจะต้องทดลองสมมติฐานเล็ก ๆ เหล่านั้นก่อนล่วงหน้า

โดยการถามปัญหาที่จะนำไปสู่การสนทนาที่ชัดเจน ซึ่งสมมติฐานนี้เป็นสมมติฐานย่อย ซึ่งต่างจากสมมติฐานหลักที่ตั้งไว้แต่แรกควมคู่ไปกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย ในการนั่งสนทนา ผู้นำการสนทนาจะต้องทำการวิเคราะห์ข้อมูลที่ได้รับประกอบการสนทนาไปด้วย โดยพยายามหาความสัมพันธ์ของข้อมูลนั้นกับข้อมูลอื่น ๆ ที่ได้รับมาก่อน ผู้นำการสนทนาที่ดีจึงต้องมีความชำนาญในการตั้งสมมติฐาน เพื่ออธิบายความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรต่าง ๆ ที่ปรากฏขึ้นในวงสนทนา การตั้งสมมติฐานย่อย ๆ เหล่านี้ จะช่วยให้ผู้นำการสนทนาสามารถสร้างคำถามได้อย่างเหมาะสม และตรงกับ จุดมุ่งหมายช่วยให้ผู้นำการสนทนาถามตรงตามแนวทางที่ต้องการ

การคัดเลือกสมาชิกสนทนา การคัดเลือกสมาชิกเข้าร่วมการสนทนากลุ่ม เป็นกระบวนการที่สำคัญมากในการสนทนากลุ่ม เรียกได้ว่าสำคัญเท่า ๆ กับการดำเนินการสนทนากลุ่มเลยทีเดียว เพราะหากไม่ได้บุคคลตรงตามเป้าหมายมาเข้าสนทนากลุ่ม ผลการสนทนากลุ่มก็ไม่ตรงกับวัตถุประสงค์ของการวิจัย หรือถ้าได้บุคคลประเภทพุดนอกเรื่องก็จะทำให้การสนทนากลุ่มล้มเหลวกลางคัน หรือถ้าได้บุคคลที่ไม่สามารถแสดงความคิดเห็น และพุดจาเพื่อเจ้อ คุณภาพของข้อมูลก็ด้อยลงไป ผู้วิจัยควรคิดว่าโดยหลักของการจัดสนทนากลุ่มแล้วสมาชิกกลุ่ม ไม่ใช่จะเป็นใครก็ได้ เพราะแม้ว่าการวิจัยเชิงคุณภาพไม่เน้นการเป็นตัวแทน แต่การวิจัยลักษณะนี้เน้นถึงการที่สมาชิกกลุ่มเป็นตัวอย่งที่ดีของชุมชน หรือกลุ่มเป้าหมายที่จะสามารถพุดคุยได้ตอบในรูปแบบของ กลุ่มการสนทนาในอันที่จะแสดงทัศนะและค่านิยมของสังคม ตลอดจนสะท้อนถึงประสบการณ์รอบๆ ตัวได้ดี และควรหลีกเลี่ยงบุคคลที่ไม่เหมาะสมในการเข้ากลุ่ม เช่น คนที่เป็น ผู้บังคับบัญชา คนที่ขี้อายเกินไป คนที่พุดเก่งจนคุมการสนทนาเพียงคนเดียว คนที่ฟังไม่ค่อยได้ยิน คนที่มีปัญหาทางจิตใจ เป็นต้น ซึ่งลักษณะที่ไม่เหมาะสมหรือไม่เข้าข่ายเหล่านี้ อาจทำให้ข้อมูลที่ได้บิดเบือนหรือทำให้ผู้วิจัยไม่ได้ข้อมูลในเรื่องสำคัญที่ต้องการเช่น ถ้ามีนายจ้างอยู่ในกลุ่มเดียวกับลูกจ้างก็อาจทำให้ลูกจ้างไม่กล้าแสดงความคิดเห็นที่แท้จริง เพราะกลัวนายจ้างอาจจะเลิกจ้าง เป็นต้น

3.1.5 เตรียมอุปกรณ์ในการรวบรวมข้อมูล ในการจัดสนทนากลุ่มอุปกรณ์ในการรวบรวมข้อมูล คือ เทปบันทึกเสียง เพราะในวงสนทนานั้น ตลอดการดำเนินสนทนากลุ่ม จะมีการถกประเด็นปัญหา การโต้แย้งเป็นกระแสความคิดโต้ตอบกันตลอดเวลา ดังนั้นจึงต้องบันทึกเสียงเอาไว้ เพราะคำตอบที่เป็นการถกประเด็นกันด้วยเหตุผล ถือเป็นหัวใจสำคัญของการสนทนากลุ่ม เทปบันทึกเสียงจะเป็นอุปกรณ์บันทึกข้อมูลที่ดีที่สุดที่สามารถเก็บรายละเอียด และความคิดเห็นซึ่งกันและกัน และเปลี่ยนความคิดเห็นกันมาก ๆ นั่นคือ จุดที่ละเอียดที่สุดของการวิเคราะห์ ข้อมูลนั่นเอง และการตีความต้องพิจารณาละเอียดลงไปถึงเหตุผลที่ถกโต้แย้ง หรือเสนอคำตอบความเห็นนี้ด้วย จะช่วยให้การวิเคราะห์ข้อมูลได้คำตอบที่ดีที่สุด ในการจัดการสนทนากลุ่มจะใช้เทป

บันทึกเสียง 2 เครื่องบันทึกข้อมูลเหลือมัลล้ากันประมาณ 5 นาที เพื่อจะได้บันทึกข้อมูลส่วนที่เสีย
ไปในระหว่างการเปลี่ยนเทป และเป็นประโยชน์สำหรับป้องกันการบันทึกข้อมูลไม่ติด นอกจากนี้ก็
กันหาย และแบ่งกันฟังในกรณีมีผู้วิจัยหลายด้าน นอกจากเทปบันทึกข้อมูลแล้ว ก็จะต้องมีสมุดจด
บันทึกข้อมูลด้วย สำหรับผู้จดบันทึกคำสนทนา นอกจากนี้ก็มีอุปกรณ์สนามอื่น ๆ อีก เช่น
ถ่านไฟฉาย เทปเปล่า ดินสอ ฯลฯ นอกจากนี้ ควรเตรียมอุปกรณ์ที่จะช่วยเสริมการสนทนากลุ่ม
ให้ดูเป็นธรรมชาติ ได้แก่ น้ำดื่ม ขนม หรืออาจจะเป็นรูปภาพ อุปกรณ์ต่าง ๆ ที่จะช่วยให้สมาชิก
กลุ่มได้เข้าใจเรื่อง หรือประเด็นที่เราสนใจจะถามมากยิ่งขึ้น

3.1.6 จัดเตรียมสถานที่ที่จะจัดสนทนากลุ่ม ควรมีการกำหนดให้แน่นอน
ควรเป็นสถานที่ที่อากาศถ่ายเทได้สะดวก เงียบ ไม่มีเสียงรบกวน แดดไม่ร้อน ผู้เข้าร่วมกลุ่มรู้จักดี

3.1.7 จัดเตรียมของกำนัลของที่ระลึกมอบไว้ก่อนจากกัน ให้ไว้แก่สมาชิกกลุ่ม
ที่ได้สละเวลาอันมีค่ามาร่วมวงสนทนา มิใช่เป็นค่าจ้าง แต่มอบให้รำลึกถึงกันว่าเราเคยมานั่งถก
ประเด็นปัญหาด้วยกัน

3.1.8 กำหนดระยะเวลาของการดำเนินการจัดสนทนากลุ่มผู้ดำเนินการ
อภิปราย ควรจะใช้เวลาในการสนทนาไม่เกิน 2 ชั่วโมง 15 นาที นับแต่เริ่มคำถาม เพราะถ้านานกว่านี้สมาชิกกลุ่มจะล้า คำตอบที่ได้ตอนท้ายเป็นคำตอบที่ผู้ตอบตอบ เพื่อให้เสร็จสิ้นการ
สนทนากลุ่มการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นจะน้อยลง

3.2 ขั้นตอนการสนทนา

เมื่อสมาชิกกลุ่มมาพร้อมกันแล้ว ก็เริ่มดำเนินการสนทนา โดยผู้ดำเนินการ
สนทนาในที่นี้ คือ ผู้นำการสนทนา แนะนำตนเอง และทีมงาน อันประกอบด้วย ผู้นำการสนทนา
ผู้จดบันทึก และผู้บริการทั่วไป บางครั้งถ้ามีผู้สังเกตการณ์ (Observer) ก็แนะนำด้วย แล้วอธิบาย
ถึงจุดมุ่งหมายในการสนทนา วัตถุประสงค์ของการวิจัย และบอกว่าจะมีการบันทึกเทปคำสนทนา
ตลอดจนการถกประเด็นปัญหา นอกจากนี้ จะมีผู้คอยจดบันทึกคำสนทนาด้วย แล้วจึงเริ่มถามนำ
ด้วยคำถามอุ่นเครื่องสร้างบรรยากาศให้เป็นกันเอง สร้างความคุ้นเคยให้เกิดขึ้นในการสนทนา
หลังจากพิจารณาว่ากลุ่มเริ่มคุ้นเคยกันดีแล้ว ก็เริ่มคำถามในแนวการสนทนาที่จัดเตรียมไว้ ชักใช้
ได้เรียงคำถาม โดยการทิ้งช่วงให้มีการถกประเด็น และได้แย้งกันให้พอสมควร พยายามสร้าง
บรรยากาศให้เกิดการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน ในกลุ่มผู้เข้าร่วมสนทนาด้วยตนเอง
ควบคุมเกมไม่ให้หยุดนิ่ง อย่าชักถามคนใดคนหนึ่งจนเกินไป คำถามที่ถามไม่ใช่ถามคนเดียว
แต่เป็นการสร้างประเด็นปัญหาถามทั้งกลุ่มให้กลุ่มถกประเด็นแลกเปลี่ยนความคิดเห็นซึ่งกันและกัน

ถ้าไม่จำเป็นอย่าซักถามรายคน ผู้นำการสนทนาจะต้องเป็นผู้ช่างคุย ช่างซัก เป็นผู้ที่มีพรสวรรค์ในการพูดคุย มีการเว้นจังหวะการถามที่ดี

3.3 ชั้นสรุปผลการสนทนา

ข้อมูลของการสนทนาจะถูกบันทึกไว้ในเทปบันทึกเสียง และใบแบบจดบันทึก การสนทนาของผู้ร่วมสนทนาที่อยู่ในเทปจะถูกถอดออกมาเป็นบทคำสนทนา โดยละเอียดทุกคำพูด ทุกบททุกตอน เหตุผลที่ถอดละเอียดทุกคำพูด เพราะถือว่าจุดประเด็นสำคัญของคำตอบในการวิเคราะห์ที่อยู่ทับทของการเสวนาแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันของสมาชิกภายในกลุ่มการถอดละเอียดทุกคำพูดจะช่วยให้อ่านแล้วได้เข้าใจ และสามารถมองภาพของการสนทนาดังนั้น ๆ ได้ว่ามีบรรยากาศเป็นอย่างไร การมีส่วนร่วมในการถกประเด็นปัญหาของสมาชิกกลุ่มเป็นอย่างไร มีการโต้แย้งกันดีหรือไม่ ดังนี้ เป็นต้น บางโครงการวิจัย จะถอดเทปเพียงบางส่วน อาจถอดเพียง 80 % 50 % หรือ 30 % แล้วต่อว่าผู้ศึกษาต้องการความละเอียดของข้อมูลมากน้อยแค่ไหน

การถอดเทปข้อมูลถ้าถอดละเอียดทุกคำพูดก็จะเป็นประโยชน์ต่อการวิเคราะห์ข้อมูล เพราะง่ายต่อการอ่าน และสรุปคำตอบนอกจากนี้คำตอบที่ถอดออกมาเป็นบทสนทนาดังนั้น นอกจากจะใช้วิเคราะห์ในเรื่องที่สนใจศึกษานั้นแล้ว ยังสามารถหยิบยกมาวิเคราะห์เรื่องอื่น ๆ ได้อีก เพราะในวงสนทนาในแต่ละครั้งไม่ใช่ถกเถียงกันเพียงประเด็นเดียว แต่จะมีประเด็นอื่น ๆ ติดพันออกมาด้วย ดังนั้น จึงสามารถนำมาวิเคราะห์เป็นการวิเคราะห์แบบข้อมูลทฤษฎีตามต่อไปได้อีก นั่นคือ จัดสนทนาดังนั้นเรื่องหนึ่งเรื่องสามารถวิเคราะห์ได้หลายเรื่อง

ในการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยก็จะอ่านจากบทสนทนาที่ถอดเทปออกมาแล้ว จดคำตอบที่ละเอียดที่สุด และให้เหตุผลที่ดีที่สุดลงในกระดาษจดข้อมูล ซึ่งจัดทำไว้แล้วเขียนเรียงคำตอบไว้ในเครื่องหมายคำพูด ว่าเป็นคำตอบของใคร กลุ่มไหน จัดเมื่อไร เรียงเอาไว้ในคำถามเรื่องอะไร ทำให้เป็นระบบเดียวกัน แล้วก็วิเคราะห์โดยการตีความหมายในรูปของการวิเคราะห์เนื้อหา เหมือนกับการตีความ หรือวิเคราะห์ข้อมูลในเชิงคุณภาพวิธีอื่น ๆ เช่นกัน ถ้ามีผู้วิเคราะห์หลายคน และมีความคิดเห็นไม่ตรงกัน หรือแปลผลไม่ตรงกัน ก็จะกลับไปฟังรายละเอียดในเทปใหม่ เพื่อความกระจ่างนั่นเอง การที่มีการถกประเด็นปัญหาในคำตอบของสมาชิกกลุ่มจะเป็นการช่วยไม่ให้ผู้วิจัยลำเอียงในการตีความเป็นคำตอบแต่ละคำตอบ จะมีเหตุผลห้อยท้ายมาเสมอ ประกอบกับในแต่ละเรื่องจะจัดสนทนาดังนั้นเรื่องหนึ่งเรื่องเดียวกันมา ตรวจสอบความชัดเจนของเหตุผลกันได้ (Cross check) ซึ่งจะขจัดความลำเอียงของผู้วิจัยได้

4. ข้อดีและข้อจำกัดของการสนทนากลุ่ม

วารี เกิดดำ (2542 : 183 – 185) และสาธิตา เมธนาวิณ (2541 : 23 – 24) กล่าวถึง การสนทนากลุ่มว่ามีข้อดี และข้อจำกัดดังนี้

4.1 ข้อดีของการสนทนากลุ่ม

4.1.1 เป็นการนั่งสนทนาระหว่างผู้วิจัยกับผู้รู้ให้ข้อมูลหลาย ๆ คนที่เป็นกลุ่ม ดังนั้น จึงก่อให้เกิดการสนทนากันในเรื่องที่สนใจไม่มีการปิดบัง เพราะกลุ่มส่วนใหญ่ที่มีการแสดงความคิดเห็น ถ้าประเด็นต่าง ๆ ยังไม่ชัดเจนเพียงพอก็สามารถซักถามต่อไปได้เพื่อหาคำตอบที่ชัดเจนที่ดีที่สุดในกลุ่ม

4.1.2 การสนทนากลุ่ม จะเป็นการสร้างบรรยากาศสนทนาให้เป็นกันเอง ระหว่างผู้นำการสนทนากับสมาชิกกลุ่ม สนทนาหลาย ๆ คนพร้อมกัน จึงลดภาระการเขินอายออกไป สมาชิกกล้าคุย กล้าแสดงความคิดเห็น เป็นเพราะมีพวกที่ลักษณะคล้าย ๆ กันอยู่ด้วย

4.1.3 การใช้วิธีการสนทนากลุ่ม ถ้าผู้วิจัยเป็นผู้นำการสนทนา แม้ว่าแนวคำถามจะไม่ละเอียดนักหรือยังไม่ครอบคลุมประเด็นปัญหาดีเท่าที่ควร แต่เมื่อดำเนินการสนทนาไปแล้ว ผู้วิจัยก็สามารถสร้างแนวคำถามขึ้นมา โดยการตั้งคำถามต่อจากคำตอบที่สมาชิกกลุ่มตอบมา หรือวิพากษ์คำถามนั้น โดยการโต้แย้งซึ่งวิธีการนี้จะช่วยให้ได้ข้อมูลละเอียดละเอียด และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของการศึกษายิ่งขึ้น

4.1.4 คำตอบจากการสนทนากลุ่ม ก็มีลักษณะเป็นคำตอบเชิงเหตุผลคล้าย ๆ กับการรวบรวมข้อมูลแบบเชิงคุณภาพ ซึ่งใช้ประโยชน์เสริมในการอธิบายข้อมูลในเชิงปริมาณ

4.1.5 ประหยัดเวลา และงบประมาณของผู้วิจัยในการศึกษาเรื่องเดียวกัน จากประชากรบางกลุ่ม และในชุมชนบางแห่ง เพราะแทนที่จะเสียเวลาไปนั่งสังเกตการณ์ และเข้าร่วมทำความเข้าใจสนทนากลุ่มเป็นเดือน เป็นปี

4.1.6 ทำให้ได้รายละเอียดลึกซึ่งสามารถตอบคำถามประเภททำไม และอย่างไร ซึ่งการวิจัยเชิงปริมาณไม่สามารถบอกได้

4.1.7 การสนทนากลุ่มจะช่วยลดอิทธิพลของวัฒนธรรม และคุณค่าต่าง ๆ ของสังคมนั้นได้ เนื่องจากสมาชิกของกลุ่มมาจากวัฒนธรรมเดียวกัน

4.2 ข้อจำกัดของการสนทนากลุ่ม

4.2.1 ถ้าวัตถุประสงค์ของการวิจัยยังไม่ชัดเจน ก็ยากต่อการกำหนดตัวแปร และการสร้างแนวคำถาม การสนทนากลุ่มก็จะไปคนละทิศคนละทาง และได้คำตอบไม่สอดคล้องกับสิ่งที่อยากจะรู้จริง ๆ

4.2.2 การสร้างแนวคำถามถ้าวางรูปแบบคำถามไม่ราบรื่น และไม่ต่อเนื่องกัน จะทำให้การถามวถวนคนถามก็เบื่อ คนร่วมกลุ่มสนทนาก็งง ไม่ทราบที่กำลังคุยอะไรกันแน่

4.2.3 การคัดเลือกสมาชิกผู้เข้าร่วมวงสนทนาจะต้องได้ตามหลักเกณฑ์ที่กำหนดไว้ โดยต้องมีลักษณะต่าง ๆ ที่เหมือนกัน (Homogeneous) ซึ่งค่อนข้างจะหายาก

4.2.4 ถ้าพฤติกรรม หรือความคิดเห็น หรือทัศนคติบางอย่าง ซึ่งไม่เป็นที่ยอมรับของชุมชน อาจจะไม่ได้รับการเปิดเผยในวงสนทนากลุ่ม

4.2.5 ถ้าผู้นำการสนทนากลุ่มไม่ได้รับการฝึกฝนให้เป็นผู้ดำเนินการสนทนาที่ดีเตรียมตัวไม่พร้อม นั่งคุยเกมการสนทนาไม่ได้นาน ก็จะทำให้วงสนทนาดำเนินไปได้ไม่ราบรื่น อาจจะทำให้รูปกลุ่มเสียไปเลยก็ได้

4.2.6 การสนทนากลุ่มทำได้เพียงบางเรื่องเท่านั้น มิใช่ว่าจะทำการศึกษาได้ทุกอย่าง ดังนั้นผู้วิจัยจะต้องพิจารณาว่าเรื่องใดควรจะใช้การสนทนากลุ่ม ถ้าใช้การสนทนากลุ่มจะคุ้มกันหรือไม่ จะได้คำตอบมากมายพอกับวิเคราะห์ และตีความเพียงใด

4.2.7 ควรใช้ผู้นำการสนทนาที่สามารถพูดภาษาของสมาชิกในกลุ่มสนทนา หรือในพื้นที่ที่ทำการศึกษ เพื่อง่ายต่อการสื่อความหมาย การถามการสร้างบรรยากาศตลอดจนการควบคุมเกมให้เป็นกันเอง

4.2.8 เหตุการณ์หรือพฤติกรรม หรือคำตอบในบางประเด็นคำถามที่สมาชิกกลุ่มคิดว่าเป็นเรื่องธรรมดา และเคยชินอยู่แล้ว บางทีสมาชิกกลุ่มนี้ไม่ถึง ลืมหยิบมาตอบ ทำให้นักวิจัยไม่ได้คำตอบในประเด็นดังกล่าว

อย่างไรก็ตามการจัดสนทนากลุ่ม ก็ยังเป็นวิธีการรวบรวมข้อมูลที่นิยมใช้กันมาก และมีจุดเด่น คือ การนำพลวัตรของกลุ่มมาเป็นตัวกระตุ้น ให้เข้าร่วมการสนทนาแสดงความคิดเห็น และทัศนคติของตนออกมาอย่างเปิดเผย และจริงใจ (สาธิตา เมธนาวิณ. 2545 : 24) ข้อมูลที่ได้จากการสนทนากลุ่มมักเป็นข้อมูลเชิงคุณภาพ ซึ่งแสดงให้เห็นทัศนคติ ความคิดเห็น และแบบแผนพฤติกรรมที่อยู่เบื้องหลัง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. งานวิจัยในประเทศ

ทรงยศ คำชัย (2541) ได้วิจัยเรื่อง ผลการรวมกลุ่มของหมอพื้นบ้านต่อการให้บริการด้าน สุขภาพ ผลการวิจัยพบว่า ผลการรวมกลุ่มของหมอพื้นบ้านต่อการให้บริการด้าน สุขภาพ ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร เพราะกิจกรรมต่าง ๆ จะได้รับความสนใจจากชุมชนใน ระยะแรกของการ ดำเนินการและลดลงเรื่อย ๆ จนในที่สุดของกิจกรรมก็เลิกไป ทั้งนี้เนื่องจากหมอ พื้นบ้านไม่เกิดความมั่นใจและขาดความกระตือรือร้นในการให้บริการอย่างต่อเนื่อง ประกอบกับ เจ้าหน้าที่สาธารณสุขดำเนินการประชาสัมพันธ์ให้น้อยลง ในด้านกระบวนการเกิดกลุ่มนั้น พบว่า กลุ่มเกิดขึ้นจากการ ริเริ่มของรัฐบาล ไม่ได้เกิดจากความต้องการของหมอพื้นบ้าน ส่วนกระบวนการ บริหารจัดการกลุ่มนั้น องค์การของรัฐและเอกชนเข้าไปมีบทบาทในการควบคุมดูแลมากเกินไป โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่สาธารณสุข จะทำหน้าที่เป็นผู้บริหารจัดการกลุ่มมากกว่าผู้ให้คำปรึกษา จน ทำให้กลุ่มคิดว่าการมารวมกลุ่มเป็นการมาทำงานให้แก่เจ้าหน้าที่ และเมื่อเจ้าหน้าที่ย้ายไป ปฏิบัติงานที่อื่นกลุ่มจึงไม่สามารถดำเนินการด้วยตนเองได้ สำหรับการยอมรับของชุมชนต่อการ ให้บริการของหมอพื้นบ้าน พบว่า ประชาชนยังไม่ยอมรับการให้บริการรูปแบบใหม่นี้ ถึงแม้ประชาชน จะผ่านขั้นตอนการยอมรับครบทั้ง 5 ขั้นก็ตาม เนื่องจากมีเงื่อนไขที่ไม่สอดคล้องกับบริบทของชุมชน คือ นิยมไปใช้บริการที่บ้านของหมอพื้นบ้าน หรือเชิญหมอพื้นบ้านไปให้บริการที่บ้านของตนเอง มากกว่าที่จะไปใช้บริการที่คลินิกการแพทย์แผนไทย เนื่องจากไปหาหมอพื้นบ้านเวลาไหนก็ได้และ เสียค่าบริการน้อยกว่า ในส่วนหมอพื้นบ้านที่ไม่ยอมรับการรวมกลุ่มก็ออกจากกลุ่มไปในที่สุด

กมลวรรณ มโนวงศ์ (2542) ได้วิจัยเรื่อง ความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรชุมชน ในชนบท พบว่า

1. รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคมขององค์กรชุมชนที่ศึกษา ได้แก่ คณะกรรมการ หมู่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุ กลุ่มฅาปนกิจสงเคราะห์ กลุ่มแม่บ้านเพื่อการเกษตร กลุ่มเหมืองฝาย กลุ่มสภาสตรี กลุ่มแม่บ้านสุขภาพ และกลุ่มออมทรัพย์เทิดพระเกียรติ องค์กรเหล่านี้ส่วนใหญ่มี ความสัมพันธ์ในการร่วมมือประสานงานและการประนีประนอม

2. เงื่อนไขที่ส่งผลต่อรูปแบบความสัมพันธ์ได้แก่

ผู้นำ ซึ่งมีความสัมพันธ์กันอย่างดี จึงทำให้เกิดความร่วมมือ ประสานงานและ การประนีประนอมมากกว่าความขัดแย้ง

ความเป็นเครือญาติในชุมชนเป็นเครือญาติกันสูง สมาชิกแต่ละองค์กร จึงมี สัมพันธ์กันแบบเครือญาติไปด้วย ทำให้เกิดความสัมพันธ์ที่มีลักษณะการให้ความร่วมมือการ ประนีประนอมมากกว่า

ผลประโยชน์เป็นสิ่งดึงดูดให้คนมารวมตัวกัน ผลประโยชน์ที่เกิดขึ้นไม่มีผลทำให้เกิดความเหลื่อมล้ำหรือผลเสียอย่างอื่น จึงทำให้ความสัมพันธ์มีลักษณะการให้ความร่วมมือ การประนีประนอมมากกว่า

ยาใจ ศิริวิโรจน์ (2542) ได้วิจัยเรื่อง เจ้าหน้าที่พัฒนาชุมชนกับการเสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรชุมชน : กรณีศึกษาหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ตำบลปลายโพงพาง อำเภออัมพวา จังหวัดสมุทรสงคราม พบว่า การที่ชุมชนปลายโพงพางสามารถบริหารจัดการให้ชุมชนที่ประชาชนมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และสงบท่ามกลางสวนมะพร้าว ส้มโอ และต้นจาก สองฝั่งคลอง สภาพบ้านเรือนที่พักอาศัยยังคงสภาพเป็นบ้านในสมัยโบราณ คือบ้านทรงไทยเป็นเอกลักษณ์ที่ชาวปลายโพงพางพยายามรักษาไว้ สืบเนื่องมานานกว่าร้อยปีมาเป็นชุมชนที่ได้รับการขานรับจากนักท่องเที่ยวเชิงนิเวศที่รักธรรมชาติ และต้องการเรียนรู้เกี่ยวกับชีวิตของชาวชนบทเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสำเร็จของนักพัฒนา ซึ่งเป็นผู้นำเสนอนวัตกรรม โดยดำเนินการหมู่บ้านท่องเที่ยวตามนโยบายของกรมการพัฒนาชุมชน และความสำเร็จของชุมชนปลายโพงพางที่ยอมรับนวัตกรรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ ความสำเร็จเกิดจากปัจจัยสามประการคือ สภาพแวดล้อมของชุมชนเอื้อประโยชน์ในการส่งเสริมเป็นหมู่บ้านท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์ นักพัฒนามีความสามารถในการเปลี่ยนนโยบายให้เกิดผลเป็นรูปธรรมในทางปฏิบัติ มีความมุ่งมั่นมานะพยายามและทำงานใกล้ชิดกับประชาชนตามหลักและกระบวนการพัฒนาชุมชน ชุมชนปลายโพงพางเปิดรับนวัตกรรมและมีความเข้มแข็งในการร่วมมือกันกำหนดทิศทางการพัฒนาท้องถิ่นของตนเอง

อำภา จันทราภาส (2543) ได้วิจัยเรื่องทุนทางสังคมที่ส่งผลต่อความเข้มแข็งของชุมชน พบว่าทุนทางสังคมทั้งทุนทางวัฒนธรรม ทุนทางทรัพยากรธรรมชาติ ทุนบุคคล ทุนกลุ่ม ทุนเครือข่าย และเครือข่ายที่มีอยู่ในชุมชนส่งผลให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็ง เพราะชุมชนได้ใช้ทุนทางสังคมมาเป็นพื้นฐานในการเสริมสร้างความมั่นคงและยั่งยืนให้กับชุมชน และปัจจัยที่สำคัญ คือ การมีส่วนร่วมของผู้คนในชุมชน และการมีจิตสำนึกสาธารณะที่ทำให้ชุมชนสามารถสร้างความเข้มแข็งของชุมชน การที่ผู้คนมาร่วมกลุ่มกันได้มีความรู้สึก และตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนที่ต้องดูแลรับผิดชอบร่วมกัน ทำให้ชุมชนเกิดการเรียนรู้ในการดำเนินกิจกรรมใด ๆ ในชุมชน จึงทำให้การนำทุนทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนมาใช้ได้เกิดประโยชน์ต่อชุมชนอย่างมีประสิทธิภาพ สามารถสร้างอำนาจต่อรองถึงภายนอก และชุมชนสามารถปรับตัวให้เข้ากับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปของธรรมชาติและสังคมภายนอกได้อย่างมีศักดิ์ศรีและยังคงรักษาความเป็นชุมชนได้อย่างต่อเนื่อง

จันทร์อ่อน ปลั่งทอง (2544) ได้วิจัยเรื่องบทบาทการมีส่วนร่วมการสร้างเครือข่ายพัฒนาท้องถิ่น ในเขตพัฒนาอุตสาหกรรม พบว่าบทบาทการมีส่วนร่วม การสร้างเครือข่ายพัฒนาท้องถิ่นระหว่างโรงเรียน องค์การปกครองส่วนท้องถิ่น หน่วยงานภาครัฐ หน่วยงานภาคเอกชน ในด้านขนาด ผู้นำ การศึกษา อาชีพ และวัฒนธรรม จะมีบทบาทเท่าเทียมกันในการพัฒนา

พีระพงษ์ สุดประเสริฐ (2544) ได้วิจัยเรื่องการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็งในเขตปฏิรูปที่ดิน จังหวัดชลบุรี พบว่าแนวทางการเสริมสร้างชุมชนเข้มแข็ง คือ กระบวนการ 3 ส ได้แก่

1. สร้าง หมายถึง ร่วมกันสร้างกลุ่มชาวบ้าน ที่มีระบบการจัดการแบบใหม่ ที่เรียกว่า กลุ่มการเรียนรู้ โดยมีปัจจัยเริ่มต้นอย่างน้อย 3 ประการ คือ

1.1 ผู้นำการเปลี่ยนแปลง

1.2 ผู้นำชุมชน

1.3 องค์ความรู้ในการบริหารจัดการกลุ่ม

2. เสริม หมายถึง การเสริมสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่กลุ่มที่สร้างขึ้น ให้เป็นกลุ่มเข้มแข็ง โดยเสริมการเรียนรู้ให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ 2 ประการ คือ องค์การภายนอก และ กองทุนสนับสนุนการเรียนรู้

3. สืบสาน หมายถึง การสืบสานให้กลุ่มเข้มแข็ง โดยเชื่อมโยงเครือข่าย 2 ระดับ คือ

3.1 เชื่อมโยงภายในชุมชนระหว่างกลุ่มต่าง ๆ เพื่อเป็นชุมชนเข้มแข็ง

3.2 เชื่อมโยงกับชุมชนเข้มแข็ง และองค์การภายนอกชุมชน เพื่อให้ชุมชนรักษาสภาพชุมชนเข้มแข็งอย่างยั่งยืนสืบต่อไปได้

กฤติยา ชัยศิริ (2545) ได้วิจัยเรื่อง ความเป็นชุมชนในตำบลบางพระ อำเภอเมือง จังหวัดฉะเชิงเทรา พบว่าความเข้มแข็งของชุมชนสามารถอธิบายได้ในตัวประกอบ 4 กลุ่ม คือ

1) การมีส่วนร่วมในชุมชน 2) สถานภาพทางสังคม 3) การเรียนรู้ของชุมชน และ 4) บทบาทขององค์การบริหารส่วนตำบลต่อการพัฒนา

ศุภกิติ ไชยสาร (2546) ได้วิจัยเรื่องปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการชุมชนเข้มแข็งของสถานีตำรวจภูธร ตำบลปากคลองรังสิต จังหวัดปทุมธานี พบว่า ปัจจัยที่มีความสัมพันธ์ต่อการมีส่วนร่วมในโครงการชุมชนเข้มแข็ง ได้แก่ ระยะเวลาที่อาศัยอยู่ในชุมชน ส่วนปัจจัยที่ไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมในโครงการชุมชนเข้มแข็ง ได้แก่ ระดับการศึกษา รายได้ และการได้รับข่าวสารเกี่ยวกับโครงการชุมชนเข้มแข็ง

ชลิตดา สุขสวัสดิ์ (2547) ได้วิจัยเรื่อง การสื่อสารกับการสร้างระบบเศรษฐกิจพอเพียง และการสร้างชุมชนเข้มแข็งในชุมชนบ้านนาทะเล ตำบลชัยชุมพล อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ พบว่า “ชุมชนเข้มแข็ง” หมายความว่า คนในชุมชน สามารถทำกิจกรรมร่วมกัน มีความสามัคคี กลมเกลียวอยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข สภาพสังคมดี มีผู้นำชุมชนที่ดี คนในชุมชนให้ความร่วมมือ และมีส่วนร่วม มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมท้องถิ่น และอนุรักษ์ไว้ และมีสภาพเศรษฐกิจที่ดี

ลาวัณย์ ชานมณีรัตน์ (2547) ได้วิจัยเรื่องการศึกษาการมีส่วนร่วมของประชาชนใน โครงการกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมือง กรณีศึกษา : ตำบลเกาะเก็ด อำเภอปากเกร็ด จังหวัด นนทบุรี พบว่า

1. ปัจจัยที่มีผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนในโครงการกองทุนหมู่บ้าน และ ชุมชนเมือง ได้แก่ ระดับการศึกษา การติดต่อสื่อสารกับผู้นำท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่ของรัฐ ความรู้ ความเข้าใจเกี่ยวกับโครงการกองทุนหมู่บ้าน และชุมชนเมือง

2. การกำหนดยุทธศาสตร์การพัฒนาด้านการสร้างแกนนำและสื่อสารประชาสัมพันธ์ การมีส่วนร่วมที่ให้ประชาชนได้เข้าถึงหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง จะต้องประสานความร่วมมือที่เป็นรูปธรรม และพัฒนาชุมชนเพื่ออนาคตของประเทศต่อไป

3. หน่วยงานที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาควรเร่งแก้ไขด้วยการเสริมสร้างความรู้ ความ เข้าใจเกี่ยวกับเป้าหมายของโครงการ โดยมีผู้นำท้องถิ่น และเจ้าหน้าที่ของรัฐเป็นผู้เชื่อมประสาน

2. งานวิจัยต่างประเทศ

กัชแมน (Guzaman . 1988 : 582 – A) ได้วิจัยเรื่อง การมีส่วนร่วมในการวางแผน เกี่ยวกับการพัฒนาการเป็นผู้นำในรัฐโคโลราโด ผลการวิจัยพบว่าการมีส่วนร่วมในรูปแบบของ คณะกรรมการ เพื่อแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการพัฒนาความเป็นผู้นำ ได้ข้อสรุปดังนี้ 1) ผู้เข้ามามี ส่วนร่วมจะได้ ประสบการณ์ ความเข้าใจ และทักษะในการแก้ปัญหา 2) มีทักษะในการสื่อสาร และความขัดแย้งด้านการบริหารสูงขึ้น 3) เกิดการพัฒนาการทางด้านการบริหาร 4) มีบรรยากาศ และวัฒนธรรมขององค์กรที่ดี 5) บรรยากาศ และวัฒนธรรมองค์กรจะได้รับการพัฒนา 6) เกิด การเปลี่ยนแปลง 7) สมาชิกกำหนดแหล่งที่มาของการศึกษา 8) มีกระบวนการวางแผนร่วมกัน เพื่อให้เกิดการศึกษา 9) มีกระบวนการปฏิบัติเกี่ยวกับโครงการ และโครงสร้างของคณะกรรมการ 10) มีกระบวนการทำงานที่ชัดเจน 11) สมาชิกมีลักษณะเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน 12) ความเป็น ผู้นำไม่ได้ถูกกำหนด โดยบทบาททางการงาน 13) สมาชิกเป็นผู้กำหนดแนวทางในการพัฒนา 14) ผลลัพธ์ไม่ได้เกิดจากบทบาทด้านหน้าที่การงาน โดยไม่มีการวางแผน

ฟูริเออร์ และฟาลังสแตร์ (Fourier) และกาลังสแตร์ (Phalansteris) (1835:38) เป็นนักวิจารณ์สังคม และเป็นนักสังคมนิยมอุดมคติ ได้เสนอแนวคิดที่ว่า การที่จะทำให้มนุษย์ได้รับความสุข ต้องทำให้มนุษย์มีโอกาสปลดปล่อยความรู้สึก และได้สนองต่อความรู้สึก และความต้องการของตนเอง โดยเสนอรูปแบบชุมชนแห่งความสุข และความสมานฉันท์ของมนุษย์ คือ การนำคนทุกชนชั้นมาอยู่รวมกัน จะเป็นเงื่อนไขให้คนแต่ละประเภทมีความเข้าใจกัน เรียนรู้ซึ่งกันและกัน และเห็นอกเห็นใจกัน ก่อให้เกิดความสุข และสันติของมนุษยชาติ

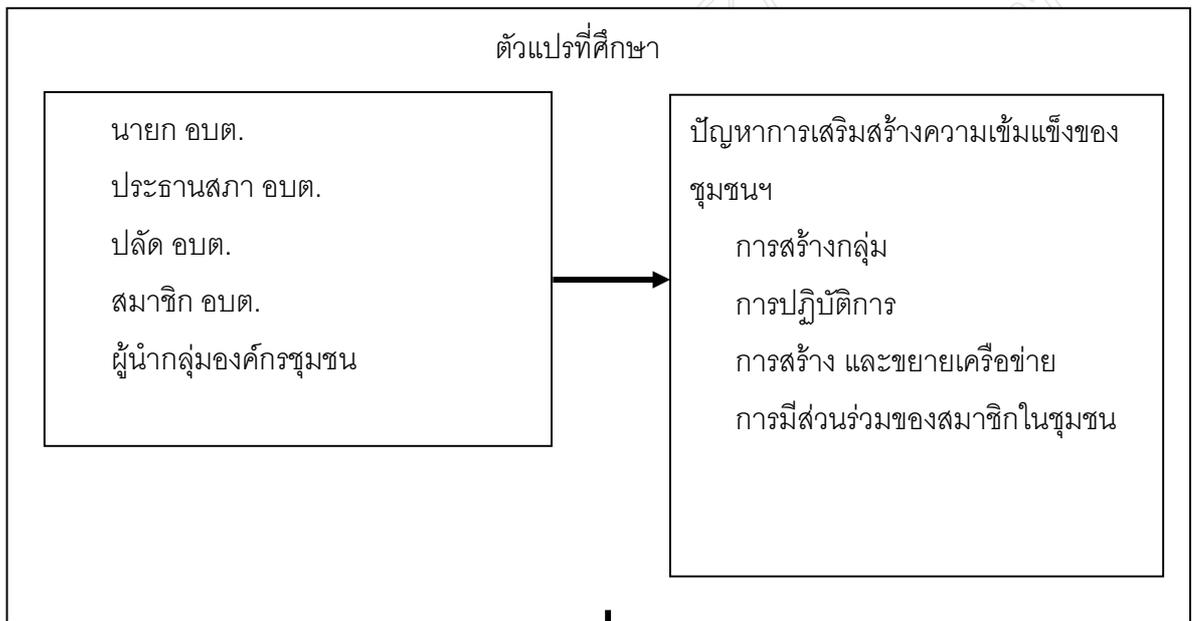
อัลเลน (Allen.1999:11) พบว่าธุรกิจชุมชนรูปแบบต่าง ๆ มีลักษณะร่วม คือ มีวัตถุประสงค์ที่จะสร้างผลให้แก่ชุมชน สมาชิกชุมชนเป็นผู้ควบคุม และจัดการ และรายได้ของธุรกิจชุมชนมาจากการขายไม่ใช่มาจากเงินช่วยเหลือ

สรุป จากผลงานการศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง การเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนจะเกิดขึ้นได้ โดยมีขั้นตอนสำคัญ 4 ขั้นตอน ได้แก่ การก่อสร้างกลุ่ม การปฏิบัติการ การสร้างและขยายเครือข่าย และการมีส่วนร่วมของสมาชิกในชุมชน ซึ่งจาก 4 ขั้นตอนดังกล่าว ปัจจัยสำคัญ คือ พลังสามัคคีที่จะระดมความร่วมมือจากทุกภาคส่วน ในการพัฒนาชุมชนให้มีความเข้มแข็งอย่างยั่งยืน

กรอบความคิดในการวิจัย

ในการวิจัยครั้งนี้ มีกรอบความคิดดังนี้ คือ

ช่วงที่ 1 ศึกษาปัญหาการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ต.หนองบัว อ.หนองบัว
จ.นครสวรรค์

ช่วงที่ 2 สร้างรูปแบบเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชน ต.หนองบัว อ.หนองบัว
จ.นครสวรรค์

ภาพที่ 2.1 แสดงกรอบความคิดในการวิจัย